

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Цей переклад підготовлений Радою Європи в межах Плану дій Ради Європи для України на 2018-2021 роки та фінансований за рахунок коштів на рівні Плану дій, наданих Естонією, Ірландією, Латвією, Литвою, Ліхтенштейном, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Польщею, Румунією, Туреччиною, Угорщиною, Фінляндією, Чеською Республікою, Швейцарією, Швецією та Канадою.

This translation is produced by the Council of Europe within the framework of the Council of Europe Action Plan for Ukraine 2018-2021 and funded with Action Plan-level funds provided by the Czech Republic, Estonia, Finland, Hungary, Ireland, Latvia, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Poland, Romania, Sweden, Switzerland, Turkey and Canada.

СПРАВА NATCHOVA І ІНШІ ПРОТИ БОЛГАРІЇ

(Заяви №№ 43577/98 і 43579/98)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

6 липня 2005

У справі Natchova і Інші проти Болгарії,

Європейський суд з прав людини на засіданні Великої Палати у складі:

пан Л. ВІЛЬДХАБЕР (L. WILDHABER), *голова*,
пан Х.Л. РОЗАКІС (C.L. ROZAKIS),
пан Ж.-П. КОСТА (J.-P. COSTA),
сер Н. БРАТЦА (N. BRATZA),
пані Б. ЖУПАНЧИЧ (B. ZUPANČIČ),
пан К. БІРСАН (C. BÎRSAN),
пан К. ЮНГВІРТ (K. JUNGWIERT),
пан Ж. КАСАДЕВАЛЬ (J. CASADEVALL),
пан Й. ГЕДІГАН (J. HEDIGAN),
пані С. БОТУЧАРОВА (S. BOTOCHAROVA),
пан М. УГРЕХЕЛІДЗЕ (M. UGREKHELIDZE),
пані А. МУЛАРОНІ (A. MULARONI),
пані Е. ФУРА-ЗАНДСТРЬОМ (E. FURA-SANDSTRÖM),
пані А. ГЮЛУМЯН (A. GYULUMYAN),
пані Л. МІЙОВІЧ (L. MIJOVIĆ),
пан Д. ШПІЛЬМАН (D. SPIELMANN),
пан ДАВІД ТОР БЬОРГВІСОН (DAVÍD THÓR BJÖRGVINSSON), *судді*,
і пан Т. Л. ЕРЛІ (T.L. EARLY), *заступник секретаря Великої Палати*,
Розглянувши справу на засіданнях 23 лютого і 8 червня 2005 року,
Проголошує наступне рішення, ухвалене у вказаний день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була відкрита за заявами (№№ 43577/98 і 43579/98), поданими проти Республіки Болгарія чотирма громадянами цієї держави: пані Анелія Кунчова Начова, пані Аксінія Хрістова, пані Тодорка Петрова Рангелова і пан Рангел Петков Рангелов («заявники»), - які звернулись до Європейської комісії з прав людини («Комісія») 15 травня 1998 року на підставі колишньої статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Конвенція»).

2. Заявники стверджували, що їхні близькі родичі, пан Кунчо Ангелов і пан Кіріл Петков, були вбиті пострілами з вогнепальної зброї працівниками військової поліції, з порушенням статті 2 Конвенції. Також, на їхню думку, не було проведено жодного ефективного розслідування цих подій, попри вимоги статей 2 і 13 Конвенції. Вони також стверджують, що держава-відповідач порушила статтю 2, оскільки не виконала своє зобов'язання захистити за допомогою закону право на життя, і що спірні події були наслідком

дискримінаційного ставлення щодо осіб ромського походження, всупереч статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

3. Заяви були передані до Суду 1 листопада 1998 року, в день набуття чинності Протоколом № 11 до Конвенції (стаття 5 § 2 згаданого Протоколу), і розподілені до четвертої секції. 2 березня 2001 року ця секція вирішила об'єднати дані заяви (стаття 43 § 1 Регламенту).

4. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад своїх секцій (стаття 25 § 1 Регламенту). Дана справа була розподілена до першої секції після зміни складу (стаття 52 § 1 Регламенту). 28 лютого 2002 року Палата цієї секції, у складі: пан Х.Л. Розакіс, голова, пан Г. Бонелло, пані С. Ботучарова, пані Н. Ваїч, пан А. Ковлер, пан В. Загребельські, пані Е. Штайнер, судді, і пан С. Нільсен, заступник секретаря секції, - проголосила заяви частково прийнятними.

5. 26 лютого 2004 року Палата тієї ж секції, у складі: пан Х.Л. Розакіс, голова, пан П. Лоренцен, пан Г. Бонелло, пані Ф. Тюлькенс, пані С. Ботучарова, пані Н. Ваїч, пан В. Загребельські, судді, і пан С. Нільсен, секретар секції, - проголосила рішення, у якому одноголосно постановила, що було порушення статей 2 і 14 Конвенції, і що жодне окреме питання не постає за статтею 13.

6. 21 травня 2004 року уряд Болгарії («Уряд») подав клопотання про передання справи до Великої Палати на підставі статей 43 Конвенції і 73 Регламенту. 7 липня 2004 року колегія Великої Палати задовольнила це клопотання.

7. Склад Великої Палати було встановлено відповідно до статей 27 §§ 2 і 3 Конвенції і 24 Регламенту.

8. Перед Великою Палатою заявники, представлені паном Й. Грозевим, адвокатом із Софії, і уряд-відповідач, представлений пані М. Дімовою з міністерства юстиції, заступницею уповноваженої особи, виклали письмово свої міркування, відповідно, 30 листопада 2004 року і 29 листопада 2004 року. Також надійшли зауваження від трьох громадських організацій: Європейський центр прав ромів, Interights і Open Society Justice Initiative (Ініціатива відкритого суспільства задля правосуддя), яким голова дозволив вступити в письмове провадження (статті 36 § 2 Конвенції і 44 § 2 Регламенту).

9. Відкрите слухання справи відбулось у Палаці Прав Людини у Страсбурзі 23 лютого 2005 року (правило 59 § 3 Регламенту).

Тоді перед Судом з'явилися:

– від Уряду

Пані М. Дімова, міністерство юстиції,

Пані М. КОЦЕВА, міністерство юстиції, *заступниці уповноваженої особи;*

– від заявників

пан Й. ГРОЗЄВ,

Лорд ЛЕСТЕР ГЕРНЕ ГІЛ (LESTER OF HERNE HILL), королівський
радник, *радники.*

Суд вислухав їхні заяви.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

10. Справа стосується вбивства пана Ангелова і пана Петкова 19 липня 1996 року працівником військової поліції, який намагався їх заарештувати.

11. Усі заявники є громадянами Болгарії ромського походження.

12. Пані Анелія Кунчова Начова, народжена у 1995 році, є дочкою пана Ангелова, пані Аксінія Хрістова, народжена у 1978 році, є матір'ю пані Начової. Обидві живуть у містечку Добролево (Болгарія). Пані Тодорка Петрова Рангелова і пан Рангел Петков Рангелов, народжені, відповідно у 1955 і 1954 роках, мешкають у містечку Лом (Болгарія), і є батьками пана Петкова.

A. Обставини загибелі пана Ангелова і пана Петкова

13. У 1996 році пан Ангелов і пан Петков, обидва у віці двадцяти одного року, проходили військову службу як призовники до будівельних військ (*Строителни войски*), армійського підрозділу, котрий мав споруджувати житлові будинки та інші цивільні об'єкти.

14. На початку 1996 року їх було заарештовано за неодноразове самовільне залишення місця служби. 22 травня 1996 року їх засудили, відповідно, до дев'яти і п'яти місяців тюремного ув'язнення. Обидва доти були засуджені за крадіжку.

15. 15 липня 1996 року вони втекли з будівництва, яке знаходилося поза тюрмою, і куди їх привезли на роботу, і сховались у бабусі пана Ангелова, пані Тонкової, у селі Лесура. Обидва вони не були озброєні.

16. Наступного дня їх відсутність помітили, і їхні імена були занесені до переліку осіб, яких розшукує військова поліція. Відділення військової поліції у місті Враца отримало ухвалу про їхній арешт 16 липня 1996 року.

17. 19 липня 1996 року, близько полудня, військовослужбовець, який чергував у цьому відділенні, отримав анонімний телефонний дзвінок, яким повідомлялось, що пан Ангелов і пан Петков переховуються у селі Лесура. Саме там пана Ангелова було знайдено під час принаймні одного з попередніх самовільних залишень місця служби.

18. Офіцер, який командував відділенням, полковник Д., вирішив відправити чотирьох працівників військової поліції під командуванням майора Г., аби знайти і заарештувати двох чоловіків. Принаймні двоє військових знали хоча б одного з них чи навіть обох. Майор Г. мав знати село Лесура, оскільки, як стверджує секретар мерії, котрого згодом допитували як свідка, його мати народилась у цьому селі.

19. Полковник Д. повідомив підлеглим, що «відповідно до статуту», вони повинні озброїтись револьверами і автоматичними гвинтівками, а також вдягнути бронежилети. Він повідомив їм, що пан Ангелов і пан Петков є «виявленими злочинцями» (*кримінально проявлені*) – цей вислів застосовувався, щоб позначати осіб, котрі вже були засуджені або підозрюються у скоєнні злочину – які втекли. Військовослужбовці отримали наказ застосовувати усі можливі засоби, щоб заарештувати цих осіб.

20. Військовослужбовці негайно поїхали джипом до села Лесура. Двоє з них були у військовій формі, а інші – у цивільному одязі. Майор Г. був єдиним, хто вдягнув бронежилет. Він був озброєний персональним револьвером і автоматом Калашникова калібру 7,62 мм. Інші чоловіки були озброєні револьверами. Протягом усієї операції в багажнику джипа лишалось троє автоматів Калашникова.

21. Майор Г. дорогою до села Лесура усно проінструктував підлеглих. Сержант Н. мав прикривати східний бік будинка, майор Г. – західний бік, а сержант К. мав потрапити до будинка. Сержант С., водій, мав залишатись у машині і стежити за північною стороною.

22. Приблизно о 13 годині військові приїхали до села Лесура. Вони попросили секретаря мерії і одного з мешканців села, пана Т.М., провести їх і показати, де знаходиться будинок бабусі пана Ангелова. Машина поїхала до ромського кварталу села Лесура.

23. Сержант Н. впізнав будинок, оскільки раніше вже заарештовував у ньому пана Ангелова за самовільне залишення місця служби.

24. Як тільки джип зупинився перед будинком, між 13 і 13.30, сержант К. пізнав пана Ангелова, котрий був всередині будинка, біля вікна. Побачивши машину, двоє чоловіків спробували втекти.

Військові почули дзвін розбитого скла. Майор Г. і сержанти К. і Н. вистрибнули з машини, яка ще не спинилась. Майор Г. і сержант К. зайшли у садок через хвіртку; перший став із західного боку, а другий зайшов до будинка. Сержант Н. пішов до східного боку будинка. Сержант С. разом із секретарем мерії і паном Т.М залишився у машині.

25. Сержант Н. згодом повідомив, що коли зрозумів, що пан Ангелов і пан Петков втекли через вікно і побігли до сусіднього садка, він вигукнув: «Зупиніться, військова поліція!» Він вихопив револьвер, але не стріляв. Обидва чоловіки продовжували бігти. Сержант Н. побіг на вулицю, намагаючись перехопити їх, оббігши довкола кількох будинків. Біжучи, він почув, як майор Г. вигукнув: «Не рухайтесь, військова поліція, не рухайтесь [або] я стрілятиму!» І тоді пролунали постріли.

26. У своїх свідченнях майор Г. вказав:

« (...) Я почув, як сержант Н. гукав: «Не рухайтесь, поліція» (...) Я побачив утікачів; вони бігли, а потім зупинились перед парканом, що розділяв садок пані Тонкової і сусідів (...) Я побачив, що вони намагаються перескочити через паркан, і тому вигукнув: «Не рухайтесь, або я стрілятиму!» Я зняв з автомата запобіжник і зарядив його. Потім я вистрілив у повітря, тримаючи правою рукою автомат догори, приблизно перпендикулярно до землі (...) Утікачі перелізли через паркан і продовжували бігти, я побіг за ними, потім зробив один, два або три постріли і вигукнув: «Не рухайтесь!», але вони продовжували бігти. Я знову вистрілив з автомата у повітря і вигукнув: «Не рухайтесь, або я стрілятиму справжніми кулями!», і я їх ще раз попередив, але вони продовжували бігти, не обертаючись. Після попередження я вистрілив праворуч [від двох чоловіків] із автомата, цілячись в землю і сподіваючись, що їх це зупинить. Я знову вигукнув: «Не рухайтесь!», коли вони добігли до рогу іншого будинка, потім я прицілювся і вистрілив у них тоді, коли вони лізли на паркан. Я цілюся їм в ноги. Я був знизу (...) [Якби] вони перестрибнули через другий паркан, то втекли б, і у мене не було іншої можливості їх зупинити. Схил у цьому місці був крутий, [я] опинився нижче (...) Другий паркан знаходився вище, і тому я цілюся з боку від [двох чоловіків], коли вистрілив вперше, думаючи, що так не пораню нікого зі мешканців сусідніх будинків, а вдруге я цілюся у втікачів, але стріляв їм в ноги. Стаття 45 Статуту дозволяє нам застосовувати вогнепальну зброю для проведення арешту військовослужбовців, котрі скоїли правопорушення, притягнення до відповідальності за які здійснює прокуратура, і котрі не здаються після того, як отримали попередження. Водночас, відповідно до параграфу 3 [цього положення], ми маємо захищати життя осіб, проти яких ми застосовуємо вогнепальну зброю – і тому я стріляв у ноги [жертв] – аби уникнути смертельних поранень. Коли я востаннє стріляв у ноги втікачів, я знаходився на відстані двадцяти метрів від них, і вони знаходились точно у південно-східному кутку сусідського саду. Після пострілу обидва чоловіки впали (...) Обидва лежали на животі і подавали ознаки життя (...) Вони стогнали (...) потім підійшов сержант С., я його покликав (...) і віддав йому свій автомат (...) »

27. Відповідно до свідчень трьох військових, які перебували під командуванням майора Г., пан Ангелов і пан Петков лежали на землі

біля паркану, ноги їх були звернені до будинку, з якого вони прибігли. Один лежав на спині, а інший на животі.

28. Сусід, пан З., який жив навпроти бабусі пана Ангелова, засвідчив те ж саме. Близько 13-13.30 він побачив, як перед будинком пані Тонкової зупинився військовий джип. Потім він почув, як хтось вигукнув: «Не тікайте, або я стрілятиму справжніми кулями.» Потім він почув постріли. Він заглянув у сусідній садок і побачив, як пан Ангелов, з яким був знайомий, а також інший чоловік перестрибували через паркан, що відділяв садок пані Тонкової від сусідського. Він не бачив чоловіка, який кричав, оскільки він знаходився за будинком пані Тонкової. Потім він побачив, як пан Ангелов і пан Петков впали на землю, і з'явився чоловік з автоматом, який стріляв у них. Пан З. також засвідчив:

«Інші чоловіки у військовій формі почали дорікати [чоловікові, який стріляв у пана Ангелова і пана Петкова], кажучи йому, що він не повинен був стріляти, і що він не повинен був йти з ними. Поміж чоловіками, які приїхали джипом, стріляв тільки вищий офіцер (...) Я його знаю з виду, у нього у Лесурі є родичі. »

29. Сержант С. зазначив, що коли вони прибули до будинка, він залишався біля машини і почув, як сержант Н. кричав зі східного боку будинка: «Не рухайтесь, поліція!» Він також чув, як майор Г. багато разів вигукнув: «Не рухайтесь, поліція!» із західного боку будинка. Потім майор Г., продовжуючи кричати, почав стріляти зі свого автомата. Сержант С. тоді зайшов у садок. Він побачив, як майор Г. перестрибнув через паркан, і почув, як він гукав. Він підбіг до нього, взяв його автомат і побачив, що пан Ангелов і пан Петков лежать на землі, біля паркана. Вони ще були живі. У цю мить з будинку вийшов сержант К. Майор Г. пішов до джипа і повідомив про інцидент по радіо. Коли він повернувся, сержант Н. повернувся з сусідньої вулиці і допоміг їм перенести поранених до машини.

30. Командиру відділення військової поліції у місті Враца і іншим офіцерам повідомили про інцидент приблизно о 13.30.

31. У своїх свідченнях сержант К. уточнив, що він зайшов до будинка і саме говорив з бабусею пана Ангелова і з іншою жінкою, коли почув, як майор Г. наказує пану Ангелову і пану Петкову зупинитись. В будинку він помітив, що вікно у кімнаті, яка виходить у садок, розбите. Він вже збирався виходити, коли поза будинком почув постріли. Він вийшов у садок і зустрів майор Г., який сказав йому, що втікачі поранені. Сержант К. після цього переліз через паркан, щоб підійти до поранених, які ще були живі і стогнали. У нього в руці опинився автомат, але він не пригадував, як він його взяв до рук. Він відкрив магазин, в якому не було жодного патрона. У барабані лишався тільки один патрон.

32. Одразу ж після стрілянини зібралась певна кількість сусідів. Сержанти К. і С. відвезли поранених до лікарні у Враці, а майор Г. і сержант Н. лишились на місці.

33. Пан Ангелов і пан Петков померли дорогою до Враци. Їх смерть була констатована після прибуття.

34. Бабуся пана Ангелова, пані Тонкова, навела таку версію подій. Її онук і пан Петков були в будинку, коли побачили, як під'їхав джип. Пані Тонкова вийшла і побачила чотирьох чоловіків у військовій формі. Вони всі зайшли у садок, один з них зайшов за ріг будинка і почав дуже тривалу стрілянину з автомата. Троє інших чоловіків також були озброєні, але не стріляли. Вона вийшла у двір і почала благати чоловіка, який стріляв, зупинитись. Проте він все ж пішов за будинок. Після цього вона почула постріли у садку поза будинком. Вона пішла за тим чоловіком і побачила, що її онук і пан Петков, поранені кулями, лежать у сусідньому садку.

35. Як стверджує інший сусід, пан М.М., усі троє поліцейських стріляли. Двоє з них стріляли в повітря, а третій, який знаходився із західного боку будинка (майор Г.) – цілюсь у когось. Пан М.М. почув п'ятнадцять чи двадцять пострілів, може й більше. Потім він побачив, як військові поліцейські пішли до сусіднього садка, де впали пан Ангелов і пан Петков. Цей садок належить пану М.М. і його дочці. Коли він побачив там свого онука, маленького хлопчика, пан М.М. попросив у майора Г. дозволу зайти, щоб забрати дитину. Майор Г. брутально навів на нього свій автомат і тяжко образив його, вигукнувши приблизно таке: «Скурві цигани!» (*«мамка ви циганска»*).

В. Розслідування загибелі

36. 19 липня 1996 року усі військовослужбовці, причетні до цього інциденту, подали окремі рапорти до відділу військової поліції у місті Враца. Жоден з них не здавав аналіз на вміст алкоголю в крові.

37. Розслідування у рамках кримінального провадження щодо загибелі було розпочате того ж дня, і військовий слідчий суддя оглянув місце події між 16 і 16.30. У своєму звіті він навів його опис, уточнивши, зокрема, розташування будинка пані Тонкової і першого паркана, а також місце, де були знайдені гільзи і встановлені плями крові. Він зазначив, що перший паркан був пошкоджений і в одному місці вирваний.

38. До звіту було додане креслення. Воно відтворювало садок біля будинка пані Тонкової і сусідній садок, де впали пан Ангелов і пан Петков. Також були позначені місця, де були знайдені гільзи. До креслення і звіту було занесено лише кілька вимірювань, зроблених у

садку. Схил та інші особливості ділянки і довколишньої місцевості не були описані.

39. Було зібрано дев'ять гільз. Одна була знайдена на вулиці, перед будинком пані Тонкової (схоже, недалеко від місця, де зупинився джип). Чотири гільзи було знайдено на подвір'ї пані Тонкової, поза будинком, біля першого паркана, який відділяв її садок від сусідського. Три інші гільзи були знайдені у сусідському садку (пана М.М.), біля плям крові. Точна відстань між гільзами і плямами крові не була вказана. Дев'ятий патрон був згодом знайдений і переданий військовій поліції дядьком пана Ангелова. Місце, де його було знайдено, не уточнювалось.

40. Плями крові знаходились одна від одної на відстані одного метра. На кресленні вони вказувались приблизно через дев'ять метрів від першого паркана. Відстань між плямами крові і другим парканом, який пан Ангелов і пан Петков, схоже, намагались перелізти на момент здійснення пострілів, не була вказана. Слідчий суддя зібрав зразки крові.

41. 21 липня 1996 року судово-медичний експерт провів аутопсію.

Відповідно до звіту аутопсії № 139/96, пан Петков помер від «поранення в груди», куля заходила в них «з лицьового боку». Рана була описана наступним чином:

«Встановлено рану овальної форми, 2,5 см на 1 см на грудях, на висоті 144 см від ніг, з відсутністю тканин і з розірваними і стисненими краями у зоні лівого плеча. Встановлено рану овальної форми, 3 см, на спині, ліворуч від підлопаткової лінії, на висоті 123 см від ніг, з відсутністю тканин і розірваними назовні краями. »

42. Щодо пана Ангелова, то, відповідно до звіту, смерть настала внаслідок «кульового поранення, яке пошкодило артерію», і куля була вистрілена «у спину». Також уточнялось:

«Встановлено круглу рану приблизно 0,8 см в діаметрі на лівій сідниці, на висоті 90 см від ніг (...) з відсутністю тканин і розірваними краями і вхідним отвором (...) Встановлено у нижній третині [живота], на висоті 95 см від ніг, трохи ліворуч від пупа, рану овальної форми 2,1 см з розірваними і пошкодженими краями та отвором відкритим назовні, з відсутністю тканин по краях. »

43. У звіті зроблено висновок, що поранення були спричинені кулями, випущеними з певної відстані із автомата.

44. 22, 23 і 24 липня 1996 року чотирьох працівників військової поліції, двох сусідів (М.М. і К.), секретаря мерії і дядька пана Ангелова допитав слідчий суддя. Згодом також було допитано матір пана Петкова.

45. 1 серпня 1996 року судовий експерт з балістики регіонального управління міністерства внутрішніх справ у місті Враца оглянув автомат майора Г., патрон, знайдений всередині цього автомата, і

дев'ять гільз, знайдених на місці події. Відповідно до його звіту, автомат був у робочому стані, дев'ять знайдених гільз були випущені з цієї зброї, і останній патрон, який залишився всередині, був готовий до пострілу.

46. Відповідно до звіту судово-медичного експерта від 29 серпня 1996 року, у пана Петкова рівень алкоголю у крові становив 0,55 грамів на літр, а у пана Ангелова - 0,75 грамів на літр (відповідно до болгарського права, керування транспортним засобом при наявності алкоголю у крові вище 0,5 грамів на літр становить адміністративне правопорушення).

47. 20 вересня 1996 року судовий експерт регіонального управління міністерства внутрішніх справ у місті Враца здійснив судово-медичну експертизу плям крові, знайдених на місці події; він встановив, що вони мали ту ж групу крові, що й у загиблих.

48. 20 січня і 13 лютого 1997 року були допитані інший сусід (пан Т.М.) і пані Христова (одна із заявниць). 26 березня 1997 року були допитані бабуся пана Ангелова і сусід, пан З.

49. 7 січня 1997 року сім'ям пана Ангелова і пана Петкова надали доступ до матеріалів розслідування. Вони подали клопотання про допит ще трьох свідків: Т.М., пані Тонкової і З.Х. Їхнє клопотання було задоволене. Слідчий суддя допитав цих свідків 20 січня і 26 березня 1997 року. Заявники не просили про долучення інших доказів.

50. 31 березня 1997 року слідчий суддя завершив попереднє слідство і склав підсумковий звіт. Він зазначив, що пан Ангелов і пан Петков втекли під час відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі, і тому скоїли правопорушення. Майор Г. зробив усе можливе, щоб врятувати їхнє життя. Так він наказав їм зупинитись і здатись, а також зробив попереджувальні постріли. Він почав цілитись у них тільки коли переконався, що вони продовжують бігти і можуть втекти. Він не мав на меті уразити життєво важливі органи. Тому слідчий суддя дійшов висновку, що майор Г. діяв відповідно до статті 45 Статуту військової поліції і, оскільки майор Г. не скоїв жодного правопорушення, рекомендував регіональній прокуратурі міста Плевена закрити розслідування.

51. 8 квітня 1997 року військовий прокурор міста Плевена, спираючись на рекомендацію слідчого судді, закрити попереднє розслідування щодо загибелі. Він дійшов висновку, що майор Г. діяв відповідно до статті 45 Статуту військової поліції. Він зробив кілька попереджень чоловікам і стріляв у повітря. Він стріляв у них тільки тому, що вони не здались і могли втекти. Він намагався уникнути завдання смертельних поранень. Більш ніхто не був поранений.

52. Описуючи у своєму рішенні особисте становище жертв, зокрема, їхнє сімейне середовище, освіту і попередні вироки, прокурор уточнив, що обидва є вихідцями з «сімей, що належать до меншини» –

цей вислів використовується переважно для позначення осіб з ромської меншини.

53. Заявники подали апеляційну скаргу; прокурор військової прокуратури залишив цю скаргу без задоволення рішенням від 11 червня 1997 року на тій підставі, що пан Ангелов і пан Петков, намагаючись втекти, самі спровокували стрілянину, і що майор Г. вжив заходів, передбачених законом у подібних ситуаціях. Тому застосування зброї було законним, оскільки відповідало статті 45 Статуту військової поліції.

54. 19 листопада 1997 року прокурор відділу з нагляду за проведенням слідства військової прокуратури залишив наступну скаргу без задоволення з тих же підстав, що наводились іншими прокурорами.

II. ЗВІТИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ДИСКРИМІНАЦІЮ РОМІВ

55. У своїх звітах за країнами за останні роки Європейська комісія проти расизму і нетерпимості (ECRI) Ради Європи висловила занепокоєність насильством з боку поліції, мотивованим расизмом, зокрема, стосовно ромів, у низці європейських країн, поміж якими є Болгарія, Республіка Чехія, Франція, Греція, Угорщина, Польща, Румунія і Словаччина.

56. Звіт про стан основоположних прав у Європейському Союзі і його державах-учасниках за 2002 рік, підготовлений мережею незалежних експертів у галузі основоположних прав у Європейському Союзі, на прохання Європейської Комісії, наводить оцінку, поміж іншим, зловживань поліції щодо ромів і подібних груп, включно з фізичним насиллям і надмірним застосуванням сили, що мали місце у низці держав-учасниць Європейського Союзу, наприклад, у Австрії, Франції, Греції, Ірландії, Італії і Португалії.

57. У своєму другому звіті щодо Болгарії, оприлюдненому у березні 2000 року, ECRI проголошує, зокрема:

« Особливо тривожною проблемою є дискримінація та жорстоке поводження з боку поліції щодо членів громади ромів/циганів. (...) [Організація] Human Rights Project у своєму звіті за 1998 рік відзначає численні (...) випадки сумнівної поведінки поліції щодо (...) [ромів] (...). поміж найпоширенішими порушеннями згадуються: надмірне застосування фізичної сили під час тримання під вартою з метою примушування до дачі показань; невиправдане застосування вогнепальної зброї (...) і погрози особистій безпеці осіб, які подавали до уповноважених органів скарги на дії поліції. (...) Human Rights Project зазначає (...), що більшість скарг, поданих цією громадською організацією від імені ромів, які стали жертвами насилля з боку поліції, не досягли успіху. (...) Потерпілі часто не бажають подавати скарги, особливо коли чекають на постановлення вироку (...). [Має місце також] небажання влади визнавати

нагальність проблеми, котру становить певне спірне поводження з боку поліції. (...)

ECRI [нагадує свою рекомендацію щодо] створення незалежного органу – на центральному і місцевому рівнях – уповноваженого розслідувати дії поліції, а також слідчі і пенітенціарні практики, аби виявити латентні або явні форми расової дискримінації і стежити за тим, щоб усі ці вияви дискримінації були суворо покарані. (...)

ECRI стурбована постійною широкомасштабною дискримінацією членів ромської/циганської спільноти у Болгарії. (...) Повідомляється, що органи місцевого самоврядування іноді залучаються до незаконного здійснення правосуддя щодо ромів/циган, часто за мовчазною співучастю місцевої поліції. »

58. У третьому звіті щодо Болгарії, опублікованому у січні 2004 року, ECRI, зокрема, зазначає:

« [Після другого звіту ECRI,] не було внесено жодних змін до Кримінального кодексу [аби положення кримінального права повністю враховували расистські мотиви]. (...) ECRI рекомендує болгарській владі додати до Кримінального кодексу положення, яке однозначно передбачало б, що стосовно кожного звичайного правопорушення расовий мотив становить обтяжуючу обставину. (...)

ECRI занепокоєна повідомленнями про випадки надмірного застосування вогнепальної зброї працівниками поліції, що іноді спричиняло загибель ромів. (...) ECRI настійно закликає болгарську владу вжити всіх необхідних заходів для обмеження застосування вогнепальної зброї правоохоронними органами лише випадками, коли це дійсно необхідно. Зокрема, вона настійно закликає болгарську владу внести поправки в законодавство у цьому відношенні та забезпечити на практиці дотримання міжнародних стандартів у цій сфері..

ECRI особливо занепокоєна результатами розслідування (...) котрі засвідчують, що відсоток осіб ромського походження, які повідомили про те, що зазнали фізичного насилля у відділках поліції, є втричі вищим, ніж стосовно членів болгарської більшості (...). До цих пір болгарська влада не створила жодного незалежного органу, уповноваженого розслідувати жорстоке поводження чи дискримінаційні дії з боку працівників поліції. (...)

ECRI вітає створення Спеціальної комісії з прав людини у рамках Служби національної поліції у серпні 2000 року (...). Було розпочато численні проекти з навчання поліцейських правам людини (...)

(...)

Рамкова програма рівноправної інтеграції ромів в болгарське суспільство одностайно вважається, в тому числі представниками ромів, добре структурованою, досить повноцінною програмою (...). Водночас існує одностайне почуття всередині ромської громади і громадських організацій (...) , що окрім кількох ініціатив, згаданих у даному звіті, ця програма залишається мертвою. (...) Дехто вважає, що державі бракує політичної волі для реалізації такої програми. (...) ECRI вкрай стурбована, дізнавшись, що через чотири роки після ухвалення рамкової програми її імплементація перебуває на самому початку. (...) »

59. Громадські організації, такі як Human Rights Project і Amnesty International, в останні роки відзначили численні випадки стверджуваного расового насилля щодо ромів Болгарії, у тому числі з боку правоохоронців.

III. ВІДПОВІДНІ НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВО І ПРАКТИКА

A. Неоприлюднений статут військової поліції, ухвалений міністерством оборони 21 грудня 1994 року

60. Стаття 45 Статуту, чинна на момент подій, звучала так:

« 1) Працівники військової поліції можуть застосовувати вогнепальну зброю (...) за наступних обставин:

(...)

2. Щоб заарештувати особу, яка служить в армії, і яка скоїла чи має намір скоїти правопорушення, притягнення до відповідальності за які здійснює прокуратура, і яка не здається після отримання попередження (...)

2) Застосування сили має відбуватись після попередження і попереджувального пострілу (...)

3) Використовуючи вогнепальну зброю, працівники військової поліції зобов'язані, наскільки це можливо, захищати життя людини, проти якої вони використовують силу, і врятувати поранених. (...)

(...)

5) У випадку використання вогнепальної зброї складається звіт, що описує обставини, які призвели до такого використання; [цей звіт] передається командуванню відповідного військового. »

61. У грудні 2000 року стаття 45 Статуту була змінена постановою № 7 від 6 грудня 2000 року щодо застосування сили і вогнепальної зброї військовою поліцією (опублікована у Офіційній газеті № 102/2000 і змінена у 2001 році). Відповідно до статті 21 цієї постанови, вогнепальна зброя може застосовуватись, зокрема, з метою здійснити арешт будь-якої особи, яка скоїла правопорушення, притягнення до відповідальності за яке здійснює прокуратура. Більшість правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом, належать до цієї категорії, включно з, наприклад, крадіжкою без обтяжуючих обставин. Відповідно до статей 2, 4 § 1, і 21 цієї постанови, характер правопорушення, скоєного особою, проти якої застосовується сила і вогнепальна зброя, а також особа правопорушника є тими факторами, які слід брати до уваги.

В. Інші відповідні елементи права та практики застосування сили під час арешту

62. Стаття 12 Кримінального кодексу визначає ступінь сили, яка може застосовуватись у випадку необхідної оборони. Вона вимагає головним чином, щоб будь-яка дія, вжита у стані необхідної самооборони або оборони інших осіб, була пропорційна до характеру і тяжкості нападу, а також була розумною з огляду на обставини. Це положення не передбачає випадку, коли поліцейський або інша особа застосовують силу, щоб здійснити арешт, якщо не було агресії стосовно працівника поліції або третьої особи. До 1997 року жодне інше положення не врегульовувало це питання. Водночас у деяких випадках суди застосовували статтю 12 щодо застосування сили для здійснення арешту.

63. Щоб заповнити цю прогалину, Верховний суд у своєму тлумаченні № 12, постановленому у 1973 році, проголосив, не надаючи інших уточнень, що завдання шкоди під час здійснення арешту не має спричиняти притягнення до відповідальності, якщо застосована сила не перевищувала необхідний ступінь (12-1973-PPVS).

64. В рішенні № 15 від 17 березня 1995 року, констатуючи, що застосування сили для здійснення арешту не врегульоване законом, для судів це є джерелом проблем, Верховний суд вирішив, що необхідно застосовувати принципи, напрацьовані у доктрині. Зокрема, завдання шкоди виправдане тільки тоді, коли є достатні підстави підозрювати, що особа, яку необхідно заарештувати, скоїла правопорушення, якщо немає інших можливостей здійснити арешт, і якщо завдана шкода є пропорційною до тяжкості правопорушення. Верховний суд також проголосив:

« (...) [Завдання шкоди особі, яка скоїла правопорушення, для здійснення її арешту] має бути крайнім засобом. Якщо особа, яка скоїла правопорушення, не намагається втекти або (...) намагається втекти, але у відомому місці, то завдання їй шкоди не є виправданим (...)

Завдана шкода має бути пропорційна тяжкості (...) правопорушення. Якщо правопорушник скоїв діяння, яке не становить небезпеки для громадськості, то його життя і здоров'я не повинні потрапляти під загрозу. Натомість є виправданим створення загрози для життя і здоров'я особи, якщо вона переховується після того, як скоїла тяжкий злочин (наприклад, вбивство, зґвалтування або крадіжку з обтяжуючими обставинами).

Засоби, застосовані для здійснення арешту, (і завдана шкода) мають бути розумними з огляду на обставини. Йдеться про головну умову законності (...)

Якщо завдана шкода перевищує необхідну (...), тобто якщо вона не відповідає тяжкості правопорушення або обставинам проведення арешту, (...) то особа, яка завдала її, має бути притягнена до відповідальності (...) »

65. У 1997 році Парламент вирішив заповнити прогалину у законодавстві і додав нову статтю 12 а) до Кримінального кодексу. Це положення каже, що завдання шкоди особі, яка скоїла правопорушення, під час здійснення її арешту є підставою для звільнення від відповідальності лише тоді, коли не існувало жодного іншого способу здійснити арешт, і якщо застосована сила була необхідною і законною. Форс-мажор вважається «необхідним» лише тоді, коли він є явно пропорційним до характеру правопорушення, скоєного особою, арешт якої мав бути здійснений, і сам по собі не є ні надмірним, ні непотрібним. Судових рішень, які тлумачили б статтю 12 а) було вкрай мало.

С. Кримінально-процесуальний кодекс

66. Стаття 192 каже, що кримінальне провадження може бути розпочате тільки прокурором або слідчим суддею, котрі діють за скаргою або за власною ініціативою. Відповідно до статті 237 § 6, у редакції, чинній до 1 січня 2000 року, потерпілий міг оскаржити до вищого прокурора постанову про закриття кримінального провадження.

67. Якщо справу розглядають військові суди, наприклад, стосовно працівника військової поліції, то проведення слідства і притягнення до відповідальності належать до повноважень слідчого судді або військового прокурора, чиї рішення можна було оскаржити до верховного прокурора.

68. Стаття 63 дозволяє потерпілим від правопорушення стати цивільним позивачем і у цій якості вимагати відшкодування шкоди, ознайомлюватись з матеріалами справи і робити копії відповідних документів, надавати докази, висувати заперечення, подавати клопотання і оскаржувати у апеляційному порядку рішення органів, які провадять слідство і притягнення до відповідальності.

Д. Закон про захист від дискримінації

69. Закон про захист від дискримінації, ухвалений у вересні 2003 року, набув чинності 1 січня 2004 року. Це комплексне законодавство, яке має на меті створити механізм, що забезпечує ефективний захист від незаконної дискримінації. Воно застосовується головним чином у сферах трудових відносин, державного управління та послуг.

70. Стаття 9 передбачає перенесення тягара доказування у справах, що стосуються дискримінації. Відповідно до цього положення, коли позивач доводить факти, які дозволяють зробити висновок про існування дискримінаційного ставлення, то саме відповідач повинен довести, що не було порушення права на рівне ставлення. Закон

передбачає також створення комісії із захисту від дискримінації, уповноваженої, зокрема, розглядати скарги фізичних осіб.

IV. ВІДПОВІДНІ ПОЛОЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І ЕЛЕМЕНТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА

А. Принципи ООН щодо застосування сили

71. Основні принципи ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку були ухвалені 7 вересня 1990 року восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками.

72. Принцип 9 каже:

«Посадові особи з підтримання правопорядку не застосовують вогнепальну зброю проти людей, за винятком випадків самооборони або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або тяжкого поранення або з метою запобігти скоєнню особливо тяжкого злочину, що спричинить тяжку загрозу для життя, з метою заарештувати особу, яка становить таку небезпеку, опирається владі, або з метою запобігти її втечі, і лише у тих випадках, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. У будь-якому випадку, умисне застосування сили зі смертельним наслідком може мати місце лише тоді, коли воно є абсолютно необхідним для захисту життя людей.»

73. Відповідно до інших положень цих принципів, дії осіб, відповідальних за підтримання правопорядку, «мають бути пропорційними до тяжкості правопорушення і до переслідуваної законної мети» (принцип 5). Також «уряди гарантують, щоб свавільне або зловмисне застосування сили або вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку каралось відповідно до законів як кримінальний злочин» (принцип 7). Національна нормативно-правова база, котра регламентує застосування вогнепальної зброї, має «гарантувати, щоб застосування вогнепальної зброї відбувалось лише за належних обставин і у спосіб, який мінімізував би ризик завдання непотрібної шкоди ».

74. Принцип 23 каже, що потерпілі або їхні сім'ї повинні мати доступ до незалежного провадження, «зокрема до судового провадження». Також принцип 24 каже :

«Уряди і правоохоронні органи забезпечують притягнення старших посадових осіб до відповідальності, якщо їм відомо чи мало бути відомо про колишні чи наявні випадки незаконного застосування сили чи вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, які перебувають у їх підпорядкуванні, і вони не вжили усіх доступних їм заходів із запобігання, припинення таких випадків або повідомлення про них. »

75. Принципи ООН щодо ефективного запобігання позасудовим, свавільним і протиправним стратам, а також щодо засобів ефективного

розслідування таких страт, ухвалені 24 травня 1989 року Економічною і соціальною радою у резолюції 1989/65, кажуть, зокрема, що «необхідно невідкладно відкрити поглиблене і безстороннє розслідування усіх випадків, коли є підозра щодо позасудових, свавільних і протиправних страт, і що, зокрема, метою розслідування має бути встановлення «будь-якої практики, котра могла спричинити смерть, а також усієї сукупності фактів, які систематично повторюються».

Принцип 11 передбачає:

«У випадках, коли встановлені процедури розслідування не відповідають вимогам через недостатню компетентність або упередженість, з огляду на важливість питання і очевидну наявність систематичних зловживань, а також у випадках, коли надходять скарги на ці недоліки від родини жертви, або з інших вагомих причин уряди здійснюють розслідування за допомогою незалежної слідчої комісії або шляхом аналогічної процедури. На членів такої комісії мають обиратись особи, відомі своєю безсторонністю, компетентністю і особистою неупередженістю. Зокрема, вони мають бути незалежними від будь-якої організації, установи або особи, котрі можуть бути об'єктом розслідування. Комісія має право витребувати усю інформацію, необхідну для проведення розслідування, і провадить його відповідно до даних принципів. »

Принцип 17 передбачає:

«Протягом розумного строку має бути складений письмовий звіт про методи і результати такого розслідування. Звіт має бути невідкладно оприлюднений: він має містити інформацію про межі розслідування, процедури і методи, що застосовувались для оцінки доказів, а також висновки і рекомендації на підставі отриманих результатів і законодавства, що є застосовним (...) »

В. Міжнародні документи і дані з порівняльного права щодо расистського насилля

76. Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, яка була ратифікована Болгарією у 1966 році і набула чинності у 1969 році, була опублікована у болгарській урядовій газеті у 1992 році. Відповідний уривок її статті 4 звучить так:

«Держави-учасниці (...) зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викорінення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації, і з цією метою (...):

а) оголошують злочином, що карається за законом, (...) усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження (...)»

77. У своєму висновку від 16 березня 1993 року, висловленому у рамках повідомлення № 4/91, L.K. проти Нідерландів, яке стосувалось расового насилля, здійсненого приватними особами проти пана L.K., а також відсутності належної реакції влади на скаргу потерпілого, Комітет з ліквідації усіх форм расової дискримінації проголосив,

зокрема, що держава несе зобов'язання швидко і сумлінно розслідувати випадки підбурювання до расових дискримінації і насилля.

78. Відповідний уривок статті 6 Рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин, яка набула чинності щодо Болгарії у 1999 році, каже:

«Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності. »

79. У рішенні від 21 листопада 2002 року Комітет ООН проти катувань («CAT») за заявою № 161/2000, поданою Хайрізі Джемалем (Hajrizi Dzemajl) і іншими особами проти Югославії, постановив, що мотиви неромського населення селища Даніловград у Чорногорії, які знищили ромський квартал під час заворушення, що мало місце 14 квітня 1995 року, у присутності поліції, «були переважно расовими». Ця обставина у даній справі обтяжувала порушення статті 16 § 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів покарання і поводження. Оцінюючи докази у справі, САТ констатував, що він не отримав від відповідної держави-учасниці жодного письмового пояснення, і тому вирішив ґрунтуватись на «наданому заявниками детальному описі подій».

80. Директива 2000/43/ЄС Ради ЄС від 29 червня 2000 року щодо втілення принципу рівності поводження між особами, незалежно від раси або етнічного походження, і директива 2000/78/ЄС Ради ЄС від 27 листопада 2000 року щодо створення загальних рамок для рівного ставлення у питаннях працевлаштування і праці, кажуть, відповідно, у статтях 8 і 10:

« 1. Держави-учасниці вживають заходів, необхідних відповідно до їхньої судової системи, аби, коли особа вважає, що постраждала через недотримання принципу рівності поводження, і доведе у суді або у іншому уповноваженому органі факти, котрі дозволять припустити існування безпосередньої чи опосередкованої дискримінації, то саме сторона захисту мала доводити, що не було порушення принципу рівності поводження.

2. Параграф 1 не є перешкодою для ухвалення державами-учасницями сприятливіших для заявників правил доказування.

3. Параграф 1 не застосовується до кримінального провадження.

(...)

5. Держави-учасниці можуть не застосовувати параграф 1 до проваджень, у яких розслідування фактів покладається на судові або інші уповноважені органи. »

81. У 2002 році Європейська Комісія оприлюднила пропозицію щодо рамкового рішення Ради стосовно боротьби проти расизму і ксенофобії, стаття 8 якої передбачає поміж заходами, яких мають вжити у цій сфері держави-учасниці, ті дії, які мають бути вжиті задля того, аби расистські мотиви вважались у кримінальному праві обтяжуючою обставиною.

82. У квітні 2005 року Європейський центр моніторингу расизму та ксенофобії оприлюднив порівняльне дослідження расистського насильства і заходів, вжитих у зв'язку з цим п'ятнадцятьма державами-учасницями ЄС. У цьому звіті, зокрема, зазначається, що у більшості з досліджених правових систем у кримінальному праві традиційно не згадується саме «расистське насильство» і не наголошується на мотивації, прихованій за насильницькими діями. Водночас, ця традиція поволі змінюється, і у законодавстві починає визнаватись, що злочини можуть мати «расистські мотиви». Зокрема, у законодавстві деяких держав-учасниць расистські мотиви все частіше вважаються обтяжуючою обставиною під час призначення покарання. Відповідне законодавство наступних країн передбачає таку можливість: Австрії, Бельгії, Данії, Іспанії, Фінляндії, Франції, Італії, Португалії, Сполученого Королівства і Швеції. Так стаття 132-76 французького Кримінального кодексу, додана у 2003 році, у своїй другій частині наводить «об'єктивне» визначення расизму як обтяжуючої обставини, котра спричиняє призначення тяжчого покарання:

«У випадках, передбачених законом, покарання, передбачені за злочин або правопорушення, є тяжчими, якщо правопорушення було скоєне через дійсну чи уявну приналежність чи неприналежність потерпілого до певного етносу, нації, раси або релігії.

Обтяжуюча обставина, визначена у першому параграфі, є наявною, якщо скоєнню правопорушення передувало чи слідувало, або ж його скоєння супроводжувалось будь-якими письмовими чи усними висловлюваннями, зображеннями, предметами або діями, котрі зазіхають на честь потерпілого або групи осіб, до яких він належить, або на повагу до них через дійсну чи уявну приналежність чи неприналежність до певного етносу, нації, раси або релігії. »

ПРАВО

I. ЩОДО ПРЕДМЕТУ СПОРУ

83. У листі, в якому висловлювалось клопотання про передання справи до Великої Палати, а також у своїх письмових зауваженнях Уряд просить Велику Палату переглянути питання, порушені за статтею 14 Конвенції. Під час засідання Суду представники Уряду висловили згоду із висновком палати щодо статей 2 і 13.

84. Заявники просять Суд переглянути тільки питання, порушені стосовно статті 14 Конвенції, і не оскаржують висновки палати, постановлені щодо статей 2 і 13.

85. Суд нагадує, що після того, як колегія задовольняє клопотання про передання справи, то до Великої Палати, котра постановлятиме нове рішення, передається уся «справа» в сукупності. Передана до Великої Палати «справа» неодмінно включає усі аспекти заяви, яку перед тим палата розглянула у своєму рішенні, а не лише важливе «питання», яке стало підставою для передання (*К. і Т. проти Фінляндії* [ВП], № 25702/94, §§ 139-141, CEDH 2001-VII).

86. Незважаючи на бажання сторін обмежити процедуру перегляду питаннями, порушеними щодо цієї справи у сфері дії статті 14 Конвенції, Велика Палата повинна також розглянути питання, що постають відповідно до статей 2 і 13.

II. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНИХ ПОРУШЕНЬ СТАТТІ 2 КОНВЕНЦІЇ

87. Заявники стверджують, що пан Ангелов і пан Петков були вбиті з порушенням статті 2 Конвенції. На їхню думку, загибель їхніх родичів сталась внаслідок прогалин у внутрішньому праві і практиці, котрі не регламентують у спосіб, сумісний з Конвенцією, застосування вогнепальної зброї представниками держави. Дійсно, останнім у даній справі було дозволено застосовувати силу, що призвела до смертельних наслідків, хоча це й не було абсолютно необхідним. Ця обставина вже сама по собі спричиняє порушення статті 2. Заявники також скаржаться, що державні органи не здійснили ефективне розслідування загибелі.

88. Стаття 2 Конвенції каже:

« 1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. »

A. Рішення палати

89. Палата вирішила, що стаття 2 Конвенції забороняє застосування вогнепальної зброї для здійснення арешту осіб, котрі, як пан Ангелов і пан Петков, не підозрюються у скоєнні насильницьких злочинів, не озброєні і не становлять жодної небезпеки ні для військових, які прийшли їх заарештувати, ні для інших осіб. Тому, з огляду на обставини справи, держава-відповідач є відповідальною за смерть, заподіяну всупереч статті 2, оскільки для здійснення арешту пана Ангелова і пана Петкова було застосовано силу, що призвела до смертельних наслідків. Порушення статті 2 було обтяжене застосуванням надмірно вбивчої зброї і тим, що державні органи знехтували зобов'язанням підготувати і проконтролювати у спосіб, сумісний зі статтею 2 Конвенції, операцію, що провадилась з метою здійснення арешту.

90. На думку палати, держава-відповідач також не виконала зобов'язання, котре випливає для неї зі статті 2 § 1 Конвенції, провести ефективне розслідування загибелі пана Ангелова і пана Петкова. Зокрема, під час проведення слідства було допущено низку тяжких недоліків і незрозумілих неузгодженостей, а застосований підхід був хибним через застосування у внутрішньому праві критерію, несумісного із критерієм «абсолютної необхідності», передбаченим статтею 2 § 2.

91. Щодо твердження заявників про те, що держава-відповідач також не виконала зобов'язання захистити за допомогою закону право на життя, палата вирішила, що розглянула сукупність відповідних аспектів справи, і тому немає потреби розглядати цю скаргу окремо.

B. Зауваження сторін

92. Перед Великою Палатою Уряд і заявники повідомляють, що погоджуються із висновками, які зробила палата у сфері дії статті 2 Конвенції.

C. Оцінка Суду

1. Щодо питання про те, чи пану Ангелову і пану Петкову було завдано смерть з порушенням статті 2

а) Загальні принципи

93. Стаття 2, що гарантує право на життя, фігурує поміж визначальними статтями Конвенції і охороняє одну з основоположних цінностей демократичних суспільств, які утворюють Раду Європи. Суд має з особливою увагою досліджувати твердження про порушення

цього положення. У випадку, коли представники держави застосовують силу, Суд має взяти до уваги не лише дії посадових осіб, які безпосередньо застосовували силу, але й сукупність усіх обставин, які його оточували, зокрема, чинну нормативно-правову базу або підзаконні акти, а також його підготовку і контроль за ним (*McCann і Інші проти Сполученого Королівства*, рішення від 27 вересня 1995, série A № 324, р. 46, § 150, і *Makaratzis проти Греції* [ВП], № 50385/99, §§ 56-59, CEDH 2004-XI).

94. Як видно із самого тексту статті 2 § 2, застосування поліцейськими сили зі смертельними наслідками може за деяких умов бути виправданим. Проте будь-яке застосування сили має виявитись «абсолютно необхідним», тобто бути суворо пропорційним до обставин. Оскільки право на життя має основоположний характер, то обставини, за яких заподіяння смерті може бути законним, повинні тлумачитись суворо (*Andronicou і Constantinou проти Кіпру*, рішення від 9 жовтня 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-VI, стор. 2097-2098, § 171, стор. 2102, § 181, стор. 2104, § 186, стор. 2107, § 192, і стор. 2108, § 193, і *McKerr проти Сполученого Королівства*, № 28883/95, §§ 108 і наступні, CEDH 2001-III).

95. Тому, з огляду на статтю 2 § 2 b) Конвенції, законна мета здійснити правомірний арешт може виправдовувати створення небезпеки для життя людей виключно у випадку абсолютної необхідності. Суд вважає, що в принципі така необхідність не може існувати, коли відомо, що особа, яку мають заарештувати, не становить жодної загрози для будь-чийого життя чи фізичної недоторканності, а також не підозрюється у скоєнні насильницького злочину, навіть якщо це може спричинити неможливість заарештувати втікача (див. підхід, застосований Судом в рішенні у справі *McCann і Інші*, цитована, стор. 45-46, §§ 146-150, і стор. 56-62, §§ 192-214, і, останнім часом, в рішенні у справі *Makaratzis*, цитована, §§ 64-66 ; див. також *Streletz, Kessler і Krenz проти Німеччини* [ВП], №№ 34044/96, 35532/97 і 44801/98, §§ 87, 96 і 97, CEDH 2001-II, у якому Суд засудив застосування вогнепальної зброї проти неозброєних осіб, які, не вчиняючи насильницьких дій, намагались втекти із НДР).

96. Стаття 2, окрім того, що перераховує обставини, за яких може бути заподіяна смерть, передбачає також першочерговий обов'язок держави гарантувати право на життя шляхом запровадження належної правової і адміністративної системи, яка визначала б обмежені обставини, за яких працівники правоохоронних органів можуть застосовувати силу і використовувати вогнепальну зброю, беручи до уваги міжнародно-правові норми у цій галузі (див. рішення у справі *Makaratzis* цитована, §§ 57-59, і відповідні положення Основних принципів ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, параграфи 71-74

вище). Відповідно до згаданого принципу суворої пропорційності, невід'ємного від статті 2 (*McCann і Інші*, рішення у цитованій справі, стор. 46, § 149), національна нормативно-правова база, котра регулює операції з проведення арешту, повинна підпорядковувати застосування вогнепальної зброї ретельній оцінці ситуації і, головне, оцінці характеру правопорушення, скоєного втікачем, і небезпеки, яку він становить.

97. До того ж національне право, котре регламентує проведення поліцейських операцій, має надавати систему належних і ефективних гарантій від сваволі і зловживання силою, і навіть від нещасних випадків, яких можна уникнути (*Makaratzis*, рішення у цитованій справі, § 58). Зокрема, працівники правоохоронних органів повинні бути поінформованими, аби бути спроможними самостійно оцінити, чи є абсолютно необхідним застосування вогнепальної зброї, не лише керуючись буквою відповідних нормативно-правових актів, але й належно враховуючи верховенство поваги до людського життя як до основоположної цінності (див. критику, висловлену Судом щодо навчання військових, яких інструктували «стріляти, щоб вбити», *McCann і Інші*, рішення у цитованій справі, стор. 61 і 62, §§ 211-214).

б) Застосування цитованих принципів до даної справи

98. Пан Ангелов і пан Петков були вбиті пострілами, здійсненими працівником військової поліції, котрий намагався їх заарештувати після того, як вони вчинили втечу з місця, де відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Тому справа має розглядатись з точки зору статті 2 § 2 b) Конвенції.

і. Відповідна правова база

99. Суд з глибоким занепокоєнням виявив, що чинна нормативно-правова база щодо застосування військовою поліцією вогнепальної зброї дійсно дозволяла застосовувати силу, що спричиняє смертельні наслідки, аби заарештувати військовослужбовця, підозрюваного навіть у дрібному правопорушенні. Цей підзаконний акт не лише не був оприлюднений, але й не містив жодних чітких гарантій, котрі мали б перешкодити свавільному заподіяння смерті. Відповідно до даного підзаконного акту, було законно стріляти у будь-якого втікача, який не здавався негайно після того, як його попереджували на словах і робили попереджувальний постріл (параграф 60 вище). Події, що призвели до пострілів, які спричинили смерть пана Ангелова і пана Петкова, а також реакція слідчих органів на ці події, чітко вказують на те, що підзаконний акт щодо застосування вогнепальної зброї був дозвільним і толерував застосування летальної сили. Суд повернеться до цих питань пізніше.

100. Така нормативно-правова база є засадово недостатньою і явно нижчою рівня охорони «законом» права на життя, як того вимагає Конвенція у сучасних демократичних суспільствах Європи (див. параграфи 94-97 вище, у яких наведено принципи, якими має надихатись відповідна нормативно-правова база).

101. Звичайно, Верховний суд постановив, що вимога пропорційності опосередковано передбачена національним кримінальним правом. Відповідно, тлумачення, здійснене цим судом, у даній справі не було застосоване (параграфи 50-54 і 64 вище).

102. Тому Суд вважає, що держава-учасниця загалом не дотрималась зобов'язань, покладених на неї відповідно до статті 2 Конвенції, гарантувати право на життя, запроваджуючи належну правову і адміністративну базу щодо застосування військовою поліцією сили і вогнепальної зброї.

ii. Підготовка операції і контроль за її проведенням

103. Палата окремо дослідила спосіб, у який була підготовлена операція з проведення арешту. Велика Палата погоджується з висновком палати, що влада не виконала своє зобов'язання звести до мінімуму ризик втрати людського життя, оскільки поліцейські, які прибули для здійснення арешту, отримали наказ застосовувати необхідні засоби, щоб заарештувати пана Ангелова і пана Петкова, незважаючи на те, що втікачі не були озброєні і не становили жодної небезпеки для будь-чийого життя чи фізичної недоторканності. Палата постановила саме таке (параграф 110 її рішення) :

«(...) Важливо, щоб підготовка до операції зі здійснення арешту (...) супроводжувалась аналізом сукупності доступної інформації щодо ситуації, включно з, як мінімум, характером правопорушення, скоєного особою, котру мають затримати, і, за потреби, небезпеки, яку вона становить. Питання про те, чи застосування сили, і за яких обставин, має допускатись, якщо особа, котра має бути заарештована, намагається втекти, має бути вирішене на підставі точних правових положень і належної підготовки, а також у світлі наявної інформації. »

104. Велика Палата, в свою чергу, хоче ще раз підкреслити відсутність чіткої нормативно-правової бази, котра визначала б умови, за яких військова поліція може застосовувати потенційно летальну силу (параграфи 99-102 вище). Вона приєднується до висновку палати (параграф 112 її рішення), відповідно якого згаданий підзаконний акт:

« (...) не ставив застосування вогнепальної зброї у залежність від оцінки ситуації і, головне, не вимагав аналізу ні характеру правопорушення, скоєного втікачем, ні небезпеки, яку він становить ».

105. Дійсно, чинна постанова дозволяла відправляти загін ретельно озброєних військових, щоб заарештувати двох чоловіків, не обговоривши попередньо небезпеку, яку вони можуть становити, і не

здійснивши чіткого попередження щодо необхідності звести до мінімуму ризик втрати людських життів. У підсумку, спосіб, у який було проведено і проконтрольовано операцію, виявляв кричущу зневагу до верховенства права на життя.

iii. Заходи, вжиті військовими, які прибули, щоб здійснити арешт

106. Не заперечується, що пан Ангелов і пан Петков служили у будівельних військах - спеціальному військовому підрозділі, у якому призовники несли військовий обов'язок як робітники на будівництві невійськових об'єктів. Вони були засуджені до короткострокового позбавлення волі за ненасильницькі правопорушення. Вони втекли без застосування насильства, просто залишивши місце роботи, котре знаходилося поза місцем позбавлення волі. Хоча до того вони були засуджені за крадіжку і неодноразово залишали місце несення військової служби, вони ніколи не скоювали насильницьких дій (параграфи 13-15 вище). Жоден з них не був озброєний і не становив жодної небезпеки для військових, які прибули, щоб заарештувати їх, або для третіх осіб, про що військові не могли не знати, з огляду на наявну інформацію. Як би там не було, коли військові зустріли цих двох чоловіків у селі Лесура, то вони, принаймні майор Г., відзначили, що зацікавлені особи не були озброєні і не виявляли жодних ознак загрозливої поведінки (параграфи 15-26 вище).

107. З огляду на наведене, Суд вважає, що за обставин даної справи стаття 2 Конвенції забороняла будь-яке застосування потенційно летальної сили, незважаючи на ризик втечі пана Ангелова і пана Петкова. Як було сказано вище, застосування потенційно летальної сили не може вважатись «абсолютно необхідним» тоді, коли відомо, що особа, котра має бути затримана, не становить жодної загрози для життя або фізичної недоторканності інших осіб і не підозрюється у скоєнні насильницького злочину.

108. До того ж, поведінка майора Г., військового поліцейського, який вбив двох чоловіків, вимагає серйозної критики, оскільки цей офіцер застосував явно надмірну силу:

i. схоже, існували інші можливості здійснити арешт: у військових був джип, операція провадилась у маленькому селі у денний час, а поведінка пана Ангелова і пана Петкова була очевидно передбачуваною, оскільки після попередньої втечі їх вже знаходили за тією ж адресою (параграфи 17, 18, 23 і 24 вище);

ii. Майор Г. вирішив застосовувати автомат, який виставив на автоматичний режим, хоча був окрім того озброєний револьвером (параграф 26 вище). У автоматичному режимі він ніяк не міг цілитись із розумним рівнем точності;

iii. Пан Петков був поранений у груди, і цьому факту не було надано жодних обґрунтованих пояснень (параграфи 41 і 50-54 вище).

За відсутності такого пояснення не можна виключати, що пан Петков обернувся, щоб в останню мить здатись, але у нього все ж цілились.

iv. Висновок Суду

109. Суд вважає, що держава-відповідач не виконала зобов'язання, покладені на неї відповідно до статті 2 Конвенції, оскільки чинна нормативно-правова база щодо застосування сили була засадово вартою критики, і оскільки пан Ангелов і пан Петков були вбиті за обставин, коли застосування вогнепальної зброї для здійснення їх арешту було несумісним зі статтею 2 Конвенції. До того ж, було застосовано явно надмірну силу. Тому мало місце порушення статті 2 Конвенції стосовно загибелі пана Ангелова і пана Петкова.

2. Щодо питання про те, чи розслідування загибелі пана Ангелова і пана Петкова було ефективним, як того вимагає стаття 2 Конвенції

а) Загальні принципи

110. Зобов'язання захищати право на життя, передбачене статтею 2 Конвенції, в сукупності із загальним обов'язком, покладеним на державу відповідно до статті 1 «визнавати за кожним, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у (...) Конвенції», опосередковано вимагає проведення офіційного і ефективного розслідування, якщо застосування сили спричинило смерть людини (*Çakıcı проти Туреччини* [ВП], № 23657/94, § 86, CEDH 1999-IV). В рамках такого розслідування йдеться в основному про гарантування ефективного застосування внутрішнього законодавства, котре захищає право на життя, і у справах, де були причетні державні органи чи посадові особи, гарантує притягнення їх до відповідальності за заподіяння смерті за їхньої вини (*Anguelova проти Болгарії*, № 38361/97, § 137, CEDH 2002-IV).

111. Влада має діяти з власної ініціативи, як тільки їй буде повідомлено про таку справу. Вона не повинна чекати, доки родичі загиблого подадуть формальну скаргу або клопотання стосовно вивчення певних версій розслідування або слідчих процедур (див., *mutatis mutandis*, *İlhan проти Туреччини* [ВП], № 22277/93, § 63, CEDH 2000-VII).

112. Аби розслідування заяви про скоєння представником держави незаконного вбивства було ефективним, необхідно, щоб особи, на яких це розслідування покладене, були незалежними і безсторонніми як за законом, так і фактично (*Güleç проти Туреччини*, рішення від 27 липня 1998, *Recueil* 1998-IV, стор. 1733, §§ 81-82, *Oğur проти Туреччини* [ВП], № 21594/93, §§ 91-92, CEDH 1999-III, і *Ergi проти Туреччини*, рішення від 28 липня 1998, *Recueil* 1998-IV, стор. 1778-1779, §§ 83-84).

113. Розслідування має також бути ефективним і у тому, що воно має допомогти визначити, чи застосування сили було виправданим за даних обставин, а також встановити і покарати винних осіб (*Oğur*, цитоване рішення, § 88). Державні органи повинні були вжити доступних для них розумних заходів, аби забезпечити отримання доказів щодо згаданих фактів, включно з, поміж іншим, показами свідків-очевидців і висновками судово-медичних експертиз. Висновки розслідування мають ґрунтуватись на поглибленому, об'єктивному і неупередженому аналізі сукупності належних доказів і повинні застосовувати критерій, подібний до критерію «абсолютної необхідності», передбаченого статтею 2 § 2 Конвенції. Будь-який недолік розслідування, котрий послаблює його спроможність встановити обставини справи або винних осіб, може призвести до висновку про його невідповідність обов'язковому стандарту ефективності (*Kelly і Інші проти Сполученого Королівства*, № 30054/96, §§ 96-97, 4 травня 2001, і *Angelova*, цитоване рішення, §§ 139 і 144).

б) Застосування цитованих принципів у даній справі

114. Велика Палата не бачить жодних причин відступати від висновків палати. Вона так само зазначає, що законність поведінки військових оцінювалась у світлі відповідного підзаконного акту у рамках розслідування загибелі пана Ангелова і пана Петкова. Та обставина, що розслідування у даній справі встановило законність застосування сили, тільки підтверджує засадові недоліки згаданого статуту і відсутність визначення у ньому поваги до права на життя. Слідчі, котрі суворо дотримувались букви статуту, не дослідили деякі важливі питання, наприклад те, що було відомо про неозброєність жертв і про те, що вони ні для кого не становили жодної небезпеки, і ще менш саму доцільність рішення відправити загін ретельно озброєних військових для переслідування двох чоловіків, єдиним правопорушенням котрих було самовільне залишення місця відбування військової служби. У підсумку, сукупність фактичних обставин не була піддана суворій перевірці (параграфи 50-54 вище).

115. Незалежно від надмірно вузьких правових рамок, у яких провадилось розслідування, слід також відзначити, що не було вжито низки необхідних і очевидних слідчих заходів. Зокрема, у кресленні, на яке спирались державні органи, не було зазначено особливості місцевості. Слідчі не встановили усіх засобів, котрі могли виявитись корисними. Не було проведено жодного відтворення подій. Без інформації, котра могла бути отримана у такий спосіб, було неможливо перевірити розповіді про події, зроблені військовими, які приїхали здійснити арешт (параграфи 36-54 вище).

116. До того ж, слідчий суддя і прокурори не взяли до уваги надзвичайно важливі елементи доказів, наприклад те, що пан Петков був поранений у груди, що гільзи були знайдені у садку пана М.М., усього лиш у кількох метрах від місця, де впали пан Ангелов і пан Петков, і що майор Г., стріляючи з автомата, застосував явно надмірну силу. Державні органи проігнорували ці значущі факти і, не вимагаючи жодного обґрунтованого пояснення, обмежились тим, що погодились зі свідченнями майора Г. і закрили розслідування. Тим самим слідчий суддя і прокурори захистили майора Г. від притягнення до відповідальності.

117. Велика Палата приєднується до думки палати, що така поведінка з боку державних органів, вже констатована Судом у попередніх справах проти Болгарії (*Velikova проти Болгарії*, № 41488/98, CEDH 2000-VI, і *Anguelova*, цитоване рішення), викликає особливе занепокоєння, оскільки породжує вагомі сумніви щодо об'єктивності і безсторонності причетних слідчих суддів і прокурорів.

118. У зв'язку з цим Суд нагадує, що швидка й ефективна відповідь влади під час розслідування застосування летальної сили є суттєвою для збереження віри громадськості у повагу до принципу законності і для того, щоб запобігти будь-яким проявам співучасті або терпимості щодо незаконних дій (*McKerr*, цитоване рішення, §§ 111-115).

119. Тому у даній справі мало місце порушення державою-відповідачем зобов'язання, покладеного на неї статтею 2 § 1 Конвенції, провести ефективне розслідування загибелі.

III. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

120. Стаття 13 Конвенції каже:

« Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження»

121. З огляду на висновки, зроблені у сфері дії статті 2 Конвенції, палата вирішила, що не постає жодного окремого питання стосовно статті 13.

122. Перед Великою Палатою Уряд не висловив жодних зауважень щодо питань, котрі постають з точки зору статті 13 Конвенції. Заявники повідомили, що погоджуються з висновком палати.

123. Беручи до уваги мотивування, на підставі якого було встановлене порушення статті 2 щодо процесуальних аспектів, Велика Палата вважає, як і палата, що не постає жодного окремого питання стосовно статті 13 Конвенції.

IV. ЩОДО СТВЕРДЖУВАНОГО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ В СУКУПНОСТІ ЗІ СТАТТЕЮ 2

124. Заявники стверджують про порушення статті 14 Конвенції, оскільки, на їхню думку, забобони і вороже ставлення до людей ромського походження відіграли свою роль у подіях, котрі призвели до загибелі пана Ангелова і пана Петкова. Вони також стверджують, що влада не дотрималась свого зобов'язання встановити в ході розслідування, чи вбивство було скоєне з расистських мотивів. Уряд заперечує проти цих тверджень.

125. Стаття 14 Конвенції каже:

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. »

A. Рішення палати

126. Палата встановила, що статті 2 і 14 в сукупності покладають на державні органи обов'язок провести ефективне розслідування, якщо трапляється загибель людини, якою б не були раса або етнічне походження жертви. Палата також вирішила, що влада була зобов'язана вжити усіх розумних заходів, аби встановити, чи інцидент, який спричинив застосування сили представниками держави, мав расистський характер.

127. У даній справі, попри твердження пана М.М. про те, що були висловлені расистські образи, а також попри інші докази, котрі мали б змусити державні органи бути уважнішими до необхідності дослідити можливе існування расистського мотиву, не було проведено жодного подібного розслідування. На думку палати, з цих причин влада не виконала зобов'язання, покладене на неї відповідно до статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

128. Оскільки особливі труднощі у доведенні існування дискримінації вимагали застосування специфічного підходу до збору і оцінки доказів, палата вирішила, що у випадках, коли під час проведення розслідування державні органи не дослідили версії, котрі виглядали очевидними, щодо насильницьких дій, вчинених представниками держави, а також не взяли до уваги докази, що вказували на можливу присутність дискримінації, вона може під час розгляду скарг, сформульованих відповідно до статті 14 Конвенції, дійти негативного висновку або перенести тягар доказування, поклавши його на уряд-відповідач.

129. З огляду на обставини справи, палата вирішила, що поведінка державних органів, на які було покладене слідство, і які не згадали про певні аспекти, що викликають занепокоєння, наприклад, застосування надмірної сили майором Г. і свідчення про те, що він висловлював расистські образи, виправдовують перенесення тягаря доказування. Тому саме Уряд мав переконати Суд, за допомогою додаткових доказів або пояснення, на яке можна було б пристати, що оскаржувані події не були породжені дискримінаційним ставленням з боку представників держави.

130. Не отримавши жодного переконливого пояснення з боку Уряду, і з огляду на те, що йдеться не про першу справу, у якій Суд констатував, що працівники правоохоронних органів застосували до ромів насильство, що спричинило смерть, палата також дійшла висновку про порушення матеріального аспекту статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

В. Тези сторін

1. Уряд

131. Уряд висловлює незгоду із висновком палати про порушення статті 14, обґрунтовуючи це тим, що палата спиралась тільки на загальні доказові елементи стосовно подій, що не підпадали під рамки спору, і два випадкові факти – свідчення пана М.М. щодо принизливої фрази, яку сказав йому майор Г., і те, що події відбувались у ромському кварталі. На думку Уряду, ці докази не можуть, з огляду на який би там не було критерій допустимості доказів, виправдовувати висновок, що застосування вогнепальної зброї було мотивоване расистськими упередженнями.

132. Уряд підкреслює, що Суд завжди вимагав «доказів поза розумним сумнівом». Перенесення обов'язку доказування можливе, якщо згадані події, в сукупності чи переважно, відомі тільки державним органам, як у випадку смерті, що має місце під час позбавлення свободи. Проте у даному випадку цього не трапилось.

133. Оскільки даний інцидент не містив жодних ознак расизму, то будь-яке додаткове розслідування з боку державних органів було би беззмістовним. Уряд визнає, що расистське насилля має бути покаране суворіше, ніж насильницькі дії, позбавлені расистського підтексту. Водночас, не можна вимагати від держав, щоб вони встановлювали, чи мало місце расистське ставлення, за відсутності достатніх доказів, що підтверджували б заяви про расизм. Уряд вважає, що у випадку застосування підходу, обраного палатою, відповідальність держав-учасниць була б завжди присутньою в усіх випадках, коли висловлювались би заяви, навіть непідтверджені, про дискримінацію.

134. Уряд також стверджує, що підходу, обраному палатою, бракує чіткості і передбачуваності. Зокрема, на його думку, є суперечливим проголошувати, як то зробила палата, що Суд не може вивчати намір і душевний стан в контексті статті 2 Конвенції, а потім робити висновок про матеріальне порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 на тій підставі, що загибель пана Ангелова і пана Петкова є наслідком расистського акту.

135. У своїх письмових і усних зауваженнях Уряд навів детальний виклад законодавства, соціальних програм та інших заходів, вжитих протягом останніх років у Болгарії задля боротьби проти дискримінації і нетерпимості, а також задля сприяння інтеграції ромів у суспільство.

2. Заявники

136. У своїх письмових зауваженнях заявники стверджують, що до цього часу Конвенція не могла гарантувати ефективний захист від дискримінації з расових мотивів, і тому просять Велику Палату зробити нове тлумачення статті 14. Вони погоджуються з палатою, котра вирішила, що держави-учасниці зобов'язані встановити, чи насильницька дія була спричинена расизмом, і що Суд може перенести обов'язок доказування на уряд-відповідач. У тих самих письмових зауваженнях заявники водночас стверджують, що у справах стосовно дискримінації не можна застосовувати критерій доказу «поза розумним сумнівом», і що у справах, як дана, обов'язок доказування має завжди покладатись на уряд-відповідач, як тільки буде встановлено найменші докази дискримінації. Під час засідання Суду представники заявників просили Суд застосувати той же підхід, що й палата.

137. Щодо фактів даної справи, заявники стверджують, що мало місце матеріальне порушення статті 14, оскільки вони встановили найменші докази дискримінації, а Уряд не надав жодного доказу на доведення супротивного. Зокрема, військові, які намагались заарештувати пана Ангелова і пана Петкова, знали їхнє етнічне походження. Майор Г. висловлював расистські лайки до перехожого, тому що той був ромом. Окрім того, є підстави робити обґрунтовані припущення з того факту, що майор Г. застосовував занадто непропорційно потужну вогнепальну зброю у житловій зоні, ромському кварталі села. Ці обставини мають оцінюватись у світлі тривалої дискримінації, котру працівники правоохоронних органів виявляють щодо ромів Болгарії. Також болгарські державні органи у рамках слідства мали встановити, чи вбивство пана Ангелова і пана Петкова було зумовлене расовими упередженнями, але не зробили того.

3. Особи, що вступили у провадження

а) Європейський центр з прав ромів

138. Центр підкреслює, що протягом кількох років різні міжнародні і громадські організації повідомляють про численні випадки жорстокого поводження і вбивства ромів, скоєні працівниками правоохоронних органів і приватними особами, болгарами за етнічним походженням. Є загально визнаним, що расове насилля проти ромів у Болгарії є тяжкою проблемою. Окрім того, ромська громада значною мірою є жертвою соціальної ізоляції, оскільки потерпає від крайньої бідності, високого рівня неписьменності, а також тяжко потерпає від безробіття.

139. Влада не вживає жодних заходів, незважаючи на розмах расового насилля, а також на заклики, висловлені різними міжнародними організаціями, наприклад, Комітетом ООН проти катувань, аби було запроваджено «ефективну, надійну і незалежну систему подання скарг», і щоб насильство з боку поліції було предметом належного розслідування. Болгарське кримінальне право не вважає расистські мотиви обтяжуючою обставиною у випадку насильницьких злочинів. У 1999 році болгарська влада визнала необхідність внесення змін у кримінальне право, але так і не зробила цього. Водночас, стаття 162 Кримінального кодексу, котра переслідує расистську агресію, передбачає легші покарання, ніж ті, що передбачені положеннями щодо звичайних насильницьких злочинів. Тому стаття 162 ніколи не застосовувалась, і якщо обвинувачення і висувалось, то на підставі загальних положень стосовно насильницьких злочинів або вбивства, а расистський характер агресії залишався у тіні. Як зазначив Суд у справах *Velikova* і *Angelova*, панує атмосфера безкарності.

б) Interights

140. Interights критикує застосування Судом критерію доказів «поза розумним сумнівом», оскільки це створює непереборні перешкоди для встановлення наявності дискримінації. Як стверджує Interights, національні правові системи, що забезпечують найвищий рівень судового захисту від дискримінації, є зазвичай системами звичаєвого права, *common law*, які у даному виді справ застосовують критерій "найвищої ймовірності". Хоча судді цивільної юрисдикції відіграють певну роль у встановленні фактів і тому, принаймні теоретично, можуть досягти вищого рівня переконаності, проте вивчення реакції судів на дискримінацію дає підстави вважати, що підхід, який застосовується у *common law*, надає вищий судовий захист від дискримінації. На думку Interights, Суд на практиці застосовує перехідний підхід, оскільки не вимагає того ж рівня доказів, як у

кримінальному провадженні, проте його підходу бракує чіткості і передбачуваності.

141. Interights також зазначає, що відповідно до міжнародної практики, у справах стосовно дискримінації необхідно переносити тягар доказування і покладати його на відповідача, якщо позивач надасть найменші докази. Саме такий підхід застосовується у численних директивах Європейського Союзу, Судом Європейського Союзу, Комітетом ООН з прав людини, а також внутрішніми судами низки європейських держав, як і у США, Канаді та інших країнах.

142. Interights наводить також типові приклади доказів, які внутрішні суди визнавали як такі, що можуть вважатись найменшими доказами дискримінації: несприятлива «загальна атмосфера», обставина, що дискримінація є «загально відомою», повсякденні події, дані загального характеру, а також непрямі докази. Часто застосовуються і презумпції.

с) Open Society Justice Initiative (OSJI)

143. OSJI надала зауваження щодо покладеного на держави міжнародним і порівняльним правом зобов'язання розслідувати акти дискримінації і расове насилля. На її думку, широко визнаний принцип, що неможливо гарантувати ефективний захист матеріальних прав без належних процесуальних гарантій, застосовується також і до справ щодо дискримінації. Таким чином, процесуальне зобов'язання опосередковано впливає зі статті 14 Конвенції. Також, відповідно до домінуючої європейської і міжнародної практики, у кримінальному праві расистський мотив є обтяжуючою обставиною і тому має бути розслідуваний. Тому держави несуть зобов'язання розслідувати акти расового насильства. Це зобов'язання держава має виконувати з власної ініціативи, і воно виникає тоді, коли існують обґрунтовані підстави підозрювати скоєння расистського діяння.

С. Оцінка Суду

1. Чи є держава-відповідач відповідальною у випадку вбивства, скоєного за ознакою раси чи етнічного походження жертв?

144. Суд вище встановив, що представники держави-відповідача незаконно вбили пана Ангелова і пана Петкова, з порушенням статті 2 Конвенції. Заявники також стверджують про окреме порушення статті 14, оскільки расові упередження відіграли свою роль у даному вбивстві.

145. Дискримінація полягає у інакшому ставленні, без об'єктивного і розумного виправдання, до осіб, котрі перебувають у подібному становищі (*Willis проти Сполученого Королівства*, № 36042/97, § 48,

CEDH 2002-IV). Расове насильство є особливим посяганням на людську гідність і, беручи до уваги небезпечні наслідки, вона вимагає особливої уваги і енергійної реакції з боку влади. Тому державні органи повинні вживати усіх наявних засобів для подолання расизму і расистського насилля, таким чином зміцнюючи концепцію демократії в суспільстві і сприймаючи різноманітність не як загрозу, а як скарб. Суд повернеться до цього питання пізніше.

146. Отримавши від заявників скаргу, у такому вигляді, як вони її сформулювали, у якій йдеться про порушення статті 14, завдання Суду полягає у тому, аби встановити, чи був расизм фактором, що спровокував стрілянину, внаслідок якої загинули пан Ангелов і пан Петков, і тому спричинив порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

147. У зв'язку з цим Суд уточнює, що для оцінки доказових елементів він застосовує критерій доказу «поза розумним сумнівом». Водночас Суд ніколи не мав наміру запозичати підхід, який використовують національні правові системи, застосовуючи цей критерій. Суд має постановляти рішення не щодо наявності вини відповідно до кримінального права і не щодо цивільної відповідальності, а щодо відповідальності держав-учасниць з точки зору Конвенції. Специфіка завдання, покладеного на нього відповідно до статті 19 Конвенції, – забезпечувати дотримання Високими Договірними Сторонами зобов'язань, що полягають у визнанні основоположних прав, захищених цим документом – зумовлює спосіб, у який він розглядає питання доказів. У рамках провадження у Суді не існує жодних процесуальних перешкод ні щодо прийнятності доказів, ні щодо наперед визначених формул, що застосовуються до їх оцінки. Суд ухвалює висновки, які, на його думку, підтверджуються незалежною оцінкою сукупності доказів, включно з висновками, які він може зробити з фактів і подань сторін. Відповідно до усталеної практики Суду, доказ може бути наслідком сукупності ознак або неспростованих, достатньо вагомих, точних і узгоджених припущень. Водночас, ступінь переконаності, необхідної для досягнення певного висновку і, у зв'язку з цим, розподілення тягаря доказування, невід'ємно пов'язаний зі специфікою фактів, характером висловлених тверджень і задіяним правом, захищеним Конвенцією. Суд також особливо уважно ставиться до серйозності висновку, що держава-учасниця порушила основоположні права (див., поміж іншим, *Ірландія проти Сполученого Королівства*, рішення від 18 січня 1978, série A № 25, стор. 64-65, § 161, *Ribitsch проти Австрії*, рішення від 4 грудня 1995, série A № 336, стор. 24, § 32, *Akdivar і Інші проти Туреччини*, рішення від 16 вересня 1996, Recueil 1996-IV, стор. 1211, § 68, *Tanli проти Туреччини*, № 26129/95, § 111, CEDH 2001-III, і *Plaşci і Інші проти Молдови і Росії* [ВП], № 48787/99, § 26, CEDH 2004-VII).

148. Заявники наводять численні окремі факти, котрі, на їхню думку, надають достатні вказівки на те, що мав місце расистський акт.

149. По-перше, вони вважають викривальним фактом те, що майор Г. почав стріляти із автомата у житловій зоні, нехтуючи громадською безпекою. Оскільки не було жодного раціонального пояснення такої поведінки, заявники вважають, що почуття расової ненависті, сповідувані майором Г., є єдиним правдоподібним поясненням, і що цей військовослужбовець не діяв би так у кварталі, де не жили роми.

150. Водночас Суд зазначає, що застосування вогнепальної зброї за обставин даної справи, на жаль, не було заборонене відповідним внутрішнім підзаконним актом, і цю кричущу прогалину Суд вже засудив (параграф 99 вище). Працівники військової поліції носили автомати «відповідно до статуту» і отримали наказ вживати усіх необхідних засобів, щоб здійснити арешт (параграфи 19 і 60 вище). Тому не можна виключати, що поведінка майора Г. пояснюється суворим і звичайним дотриманням статуту, і що цей військовослужбовець діяв би так само й у іншій подібній ситуації, якою б не була етнічна приналежність втікачів. Хоча відповідний статут був однозначно вартий критики і жодним чином не відповідав Конвенції у сфері захисту права на життя, ніщо не вказує на те, що майор Г. не застосовував би зброю у кварталі, не населеному ромами.

151. Справді, як Суд констатував вище, поведінка майора Г. під час операції зі здійснення арешту вимагає суворої критики, оскільки цей військовослужбовець застосовував явно надмірну силу (параграф 108 вище). Тим не менш, не можна, з одного боку, виключати, що його реакція була спричинена неналежним характером нормативно-правової бази, яка регламентувала застосування вогнепальної зброї, а також тим, як він був підготований, щоб діяти в її межах (параграфи 60 і 99-105 вище).

152. Заявники стверджують також, що поведінка військовослужбовців була значною мірою спричинена тим, що вони знали про ромське походження жертв. Однак не можна вдаватись до розмірковувань про те, чи ромське походження пана Ангелова і пана Петкова мало наслідок для способу, у який військовослужбовці ставились до них. Зрештою, певні докази вказують на те, що деякі військовослужбовці особисто знали жертв чи одного з них (параграф 18 вище).

153. Заявники посилаються на свідчення пана М.М., сусіда однієї з потерпілих, відповідно до яких майор Г. вигукнув «Скурві цигани!» одразу ж після того, як зробив постріли. Хоча ці покази, що засвідчують факт нанесення расистських образ у зв'язку з актом насильства, у даній справі мали змусити державні органи перевірити свідчення пана М.М., проте вони як такі є недостатньою підставою,

аби дійти висновку, що держава-відповідач несе відповідальність за расистське вбивство.

154. Зрештою, заявники посилаються на інформацію щодо численних інцидентів, що полягали у застосуванні сили проти ромів з боку представників правоохоронних органів Болгарії, котрі не спричинили притягнення винних до відповідальності.

155. Звичайно, численні організації, у тому числі міждержавні, висловлюють занепокоєння неодноразовістю таких інцидентів (параграфи 55-59 вище). Водночас Суд не може забувати, що його єдиним клопотом є встановлення того, чи у даній справі вбивство пана Ангелова і пана Петкова було мотивоване расизмом.

156. У своєму рішенні палата вирішила перенести обов'язок доказування на Уряд через неспроможність державних органів провести ефективне розслідування ніби-то расистського мотиву вбивства. Оскільки Уряд не зміг переконати, що оскаржувані події не були породжені расизмом, палата дійшла висновку про матеріальне порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

157. Велика Палата нагадує, що за певних обставин, якщо дані події в цілому або переважно відомі виключно державним органам, як у випадку загибелі осіб, які перебувають під їхнім контролем під час досудового арешту, можна вважати, що обов'язок доказування покладається на владу, котра має надати задовільне і переконливе пояснення, зокрема, щодо причин смерті заарештованої особи (*Salman проти Туреччини* [ВП], № 21986/93, § 100, CEDH 2000-VII). Велика Палата не виключає можливості запропонувати уряду-відповідачу у певних випадках, коли повідомляється про дискримінацію, спростувати обґрунтовану скаргу щодо дискримінації, і, якщо він цього не виконає, дійти висновку про порушення статті 14 Конвенції. Водночас, коли, як у даній справі, стверджується, що насильницька дія була мотивована расовими упередженнями, такий підхід знову ж таки вимагатиме від уряду-відповідача, аби він довів, що відповідна особа не вдавалась до особливого суб'єктивного ставлення. Хоча у правових системах багатьох країн доведення дискримінаційного наслідку державної політики або певного рішення звільняє від доказування наміру стосовно дискримінації, що могла мати місце у сферах працевлаштування або надання послуг, цей підхід важко перенести на випадок, коли насильницька дія могла бути мотивована расистськими міркуваннями. Відступаючи від підходу палати, Велика Палата вважає, що стверджувана неспроможність влади провести ефективне розслідування ніби-то расистського мотиву вбивства, не повинна покладати тягар доказування на Уряд, що стосується стверджуваного матеріального порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2. Дотримання владою процесуального зобов'язання є окремим питанням, до якого Суд повернеться пізніше.

158. У підсумку, оцінивши сукупність належних доказів, Суд не вважає доцільним встановити, що расистське ставлення відіграло вирішальну роль у загибелі пана Ангелова і пана Петкова.

159. Тому Суд робить висновок про відсутність порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 у матеріальному аспекті.

2. Процесуальний аспект: щодо питання про те, чи держава-відповідач виконала своє зобов'язання розслідувати гіпотезу про існування расистського мотиву

а) Загальні принципи

160. У даній справі Велика Палата погоджується з аналізом палати, що держава-відповідач несе процесуальне зобов'язання розслідувати ймовірне існування расистського мотиву у випадку насильницького акту. Палата, зокрема, постановила (§§ 156-159) :

« (...) Держави несуть загальне зобов'язання, відповідно до статті 2 Конвенції, провести ефективне розслідування у випадку вбивства.

Це зобов'язання має бути виконане без дискримінації, як того вимагає стаття 14 Конвенції (...) Якщо є підозра, що расистське ставлення породило насильницьку дію, є особливо важливим, щоб офіційне розслідування було проведене сумлінно і неупереджено, з огляду на необхідність постійно стверджувати засудження суспільством расизму і міжетнічної ненависті, а також зберегти віру меншин у здатність влади захистити їх від загрози расистського насилля. Дотримання державою позитивних зобов'язань, покладених на неї відповідно до статті 2 Конвенції, вимагає, аби внутрішній правопорядок довів спроможність застосувати кримінальний закон проти осіб, які скоїли вбивство, незалежно від раси або етнічного походження жертви (*Menson i Inuii проти Сполученого Королівства* (déc.), № 47916/99, CEDH 2003-V).

(...) Якщо розслідування насильницьких інцидентів і, зокрема, смерті, котра трапилась тоді, коли жертви перебували в руках представників держави, державні органи несуть ще й зобов'язання вжити усіх розумних заходів для з'ясування того, чи існував расистський мотив, і для встановлення того, чи почуття ненависті або упередженості, зумовлене етнічною приналежністю, відіграло певну роль у подіях. У протилежному випадку, коли до насильства і жорстокості, що мали під собою расистські мотиви, поставились так само, як і до інших справ без расистського підтексту, це є тим самим, що заплігуювати очі на специфічний характер діянь, особливо руйнівних для основоположних прав. Відсутність розрізнення у способі вирішення засадово відмінних випадків може становити невинуватене ставлення, непримириме зі статтею 14 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, *Thlimmenos проти Греції* [ВП], № 34369/97, § 44, CEDH 2000-IV). Аби підтримати довіру громадськості до механізму імплементації законів, держава-відповідач, у рамках розслідування інцидентів, пов'язаних із застосуванням сили, повинна стежити за тим, щоб було встановлене розрізнення як у правовій системі, так і на практиці між тими справами, де мало місце застосування надмірної сили, і тими, що стосуються вбивств расистського характеру.

Звичайно, часто вкрай важко довести на практиці расистський мотив. Зобов'язання держави-відповідача розслідувати можливість існування расистського підтексту у насильницькій дії є зобов'язанням щодо засобів, а не абсолютного результату (див., *mutatis mutandis*, *Shanaghan проти Сполученого Королівства*, № 37715/97, § 90, CEDH 2001-III, де наводиться той же критерій щодо загального зобов'язання провести розслідування). Влада, з огляду на обставини, повинна вжити розумних заходів для збору і збереження доказів, дослідити сукупність конкретних засобів для встановлення істини і постановити повністю мотивовані, безсторонні і об'єктивні рішення, не оминаючи сумнівні факти, котрі можуть допомогти виявити насильницьке діяння, мотивоване расовими міркуваннями. »

161. Велика Палата додає, що покладений на владу обов'язок встановити, чи існує зв'язок між расистським ставленням і насильницьким діянням, становить частину процесуальних зобов'язань, що впливають для неї зі статті 2 Конвенції, але цей обов'язок може також вважатись частиною відповідальності, покладеної на владу на підставі статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2, гарантувати без дискримінації реалізацію права на життя. Беручи до уваги взаємозв'язок між цими двома положеннями, можна вважати, що такі питання, як у цій справі, вимагають розгляду лише одного з двох положень, а щодо іншого не виникає окремої проблеми, або ж що вони вимагають перевірки з точки зору двох статей. У кожному випадку ця проблема повинна досліджуватись відповідно до фактів і характеру висловлених тверджень.

b) Застосування цитованих принципів у даній справі

162. Суд вже констатував, що болгарська влада порушила статтю 2 Конвенції, оскільки не провела серйозне розслідування загибелі пана Ангелова і пана Петкова (параграфи 114-119 вище). Суд вважає, що у даній справі має розглянути окремо скаргу на те, що влада окрім того не з'ясовувала, чи існував причинно-наслідковий зв'язок між стверджуваним расистським ставленням і вбивством двох чоловіків.

163. Державні органи, які розслідували загибелі пана Ангелова і пана Петкова, отримали свідчення пана М.М., сусіда жертв, який повідомив, що майор Г. вигукнув «Скурві цигани!», навівши на нього зброю одразу після того, як зробив постріли (параграф 35 вище). Це повідомлення, у світлі численних оприлюднених звітів щодо упередження і ворожого ставлення, об'єктом якого є роми у Болгарії, вимагало перевірки.

164. Велика Палата вважає, як і палата, що будь-який доказ, що вказує на висловлення працівниками правоохоронних органів расистських лайок у рамках проведення операції, що передбачала застосування сили проти осіб, що належать до етнічної чи іншої меншини, має особливу вагу, коли йдеться про визначення того, чи мають місце незаконні насильницькі дії, породжені почуттям

ненависті. Якщо під час розслідування буде виявлено такі докази, потрібно їх перевірити, а якщо це підтвердиться – здійснити поглиблений аналіз сукупності фактів, аби виявити можливий расистський мотив.

165. Окрім того, та обставина, що майор Г. застосував явно надмірну силу щодо двох неозброєних чоловіків, які не чинили насильницьких дій, також вимагала поглибленого розслідування.

166. У підсумку, слідчий суддя і прокурори, які вели справу, мали достатню достовірну інформацію, котра мала привернути їхню увагу до необхідності здійснити первинну перевірку і, на підставі її результатів, встановити, чи події, що призвели до загибелі двох чоловіків, мали расистський підтекст.

167. Проте влада не зробила нічого, аби перевірити свідчення пана М.М. З цього питання не було допитано жодного свідка. Майору Г. не запропонували пояснити, чому він вирішив за необхідне застосувати таку силу. Не було зроблено нічого, аби перевірити його минуле і встановити, наприклад, чи він вже колись був причетний до подібних інцидентів або обвинувачувався у виявленні ворожості до ромів. Ці недоліки посилюються поведінкою слідчого судді і прокурорів, які, як Суд визнав вище, не враховували відповідні докази і постановили рішення про закриття слідства, захистивши таким чином майора Г. від притягнення до відповідальності (параграфи 36-54 і 115-117 вище).

168. Тому Суд вважає, що влада не виконала зобов'язання, покладене на неї відповідно до статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2, вжити усіх можливих засобів, аби встановити, чи дискримінаційна поведінка відіграла певну роль у подіях. Тому мало місце порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 у процесуальному аспекті.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

169. Відповідно до статті 41 Конвенції,

« Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї, і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію. »

A. Шкода

170. Перед Великою Палатою заявники висловили ті ж прохання, що й перед палатою, стосовно матеріальної і моральної шкоди. Уряд не висловив жодних зауважень.

171. Відповідний уривок рішення палати звучить так (§§ 177-184) :

«Пані Начова, дочка пана Ангелова, і пані Хрістова, його співмешканка і мати пані Начової, просять спільно 25 000 євро (EUR) у зв'язку із загибеллю пана Ангелова і спричиненим цим порушенням Конвенції. Ця сума включає 20 000 EUR на відшкодування моральної шкоди і 5 000 EUR на відшкодування матеріальної шкоди.

Пані Рангелова і пан Рангелов просять спільно такі ж суми у зв'язку із загибеллю їхнього сина, пана Кіріла Петкова, а також із констатованими у даній справі порушеннями Конвенції.

Стосовно відшкодування моральної шкоди Суд присуджує в цілому суми, про які було заявлене клопотання.

Стосовно відшкодування матеріальної шкоди заявники просять відшкодувати їм втрати доходу, спричинені смертю. Вони не спроможні навести документальні докази, але стверджують, що кожен із загиблих оплачував потреби своєї сім'ї і продовжував би так робити, якби не загинув. Вони просять Суд присудити 5 000 EUR за кожного загиблого.

Уряд вважає надмірними заявлені суми, з огляду на рівень життя у Болгарії.

Суд зазначає, що Уряд не заперечує твердження заявників про те, що вони зазнали матеріальної шкоди, оскільки пан Ангелов і пан Петков матеріально допомагали б їм, якби не загинули. Суд не бачить підстав робити інакший висновок.

Стосовно суми, у певних справах, як дана, точний підрахунок необхідних сум для повного відшкодування (*restitutio in integrum*) матеріальних втрат, завданих заявникам, може стикатись із по суті випадковим характером шкоди, спричиненої порушенням. Відшкодування може бути надане, незважаючи на велику кількість невизначених факторів, які можуть ускладнити оцінку майбутніх втрат. У подібних випадках потрібно встановити рівень справедливої сатисфакції, котра повинна бути призначена, оскільки Суд у даній сфері має можливість здійснити оцінку, котру застосовує залежно від того, що вважає справедливим (*Z і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], № 29392/95, § 120, CEDH 2001-V).

У даній справі, з огляду на аргументи сторін і сукупність відповідних факторів, включно з віком жертв і заявників, а також тісною спорідненістю, Суд вважає за належне присудити 5 000 EUR спільно пані Начовій і пані Хрістовій і 2 000 EUR спільно пані Рангеловій і пану Рангелову за втрату доходу, спричинену загибеллю пана Петкова. »

172. Велика Палата погоджується із аналізом палати. Вона вважає, що прохання заявників стосуються матеріальної і моральної шкоди, спричиненої констатованими у даній справі порушеннями статей 2 і 14 Конвенції, і що немає потреби зменшувати розмір присудженого відшкодування на тій підставі, що Велика Палата, на відміну від палати, дійшла висновку про порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 тільки у процесуальному аспекті. Тому вона присуджує на відшкодування матеріальної і моральної шкоди 25 000 EUR спільно пані Начовій і пані Хрістовій і 22 000 EUR спільно пані Рангеловій і пану Рангелову.

В. Видатки і витрати

173. Палата надала в цілому суму, яку просили заявники на відшкодування видатків і витрат, і присудила у зв'язку з цим їм спільно 3 740 EUR.

174. У рамках провадження перед Великою Палатою заявники повторюють свої первинні прохання і вимагають додаткову суму за видатки і витрати, пов'язані з цим провадженням. Зокрема, вони вимагають 7 931 фунтів стерлінгів (приблизно 11 630 EUR) на відшкодування гонорарів королівського радника, лорда Лестера, за роботу, виконану у зв'язку зі справою, а також за витрати, пов'язані з його участю у засіданні Суду, і 1 920 EUR за сорок вісім годин юридичної роботи, виконаної паном Грозєвим у рамках письмового провадження у Великій Палаті. Заявники подали копії договорів про надання юридичних послуг і звіт про години праці, витрачені адвокатами на дану справу. Вони уточнюють, що не просять про відшкодування гонорарів і витрат, пов'язаних з участю пана Грозєва у засіданні Суду, оскільки ці суми були покриті коштами (1 906,50 EUR), які були йому перераховані Радою Європи у якості правової допомоги. У підсумку, заявники вимагають 5 660 EUR за роботу, виконану паном Грозєвим стосовно даної справи, і еквівалент суми у 11 630 EUR за участь лорда Лестера у засіданні Великої Палати. Вони просять, щоб відшкодування здійснених видатків і витрат були безпосередньо перераховані їхнім адвокатам. Уряд не висловив жодних зауважень.

175. Суд вважає, що заявлені видатки і витрати були дійсно понесені і були необхідними, а також стосуються констатованих порушень (*Beveler проти Італії* (справедлива сатисфакція) [ВП], № 33202/96, § 27, 28 травня 2002). Стосовно обсягів Суд вважає, що клопотання, пов'язані з участю у його засіданні, є надмірними. З огляду на сукупність належних факторів, Суд надає сукупно усім заявникам 11 000 EUR на відшкодування видатків і витрат (5 500 EUR для пана Грозєва і 5 500 EUR для лорда Лестера), котрі мають бути перераховані на банківські рахунки згаданих адвокатів.

С. Пеня

176. Суд вважає за доречне, щоб пеня за несвоєчасну сплату була в розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, яка діє упродовж прострочення періоду виплати, плюс три відсотки.

З ЦИХ ПРИЧИН СУД

1. *Постановляє*, одноголосно, що мало місце порушення статті 2 Конвенції стосовно загибелі пана Ангелова і пана Петкова;
2. *Постановляє*, одноголосно, що мало місце порушення статті 2 Конвенції, оскільки державні органи не провели ефективне розслідування загибелі пана Ангелова і пана Петкова;
3. *Постановляє*, одноголосно, що не постає жодного окремого питання з точки зору статті 13 Конвенції ;
4. *Постановляє*, одинадцятьма голосами проти шести, що не було порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 стосовно тверджень про те, що події, котрі призвели до загибелі пана Ангелова і пана Петкова, становили акт расистського насильства;
5. *Постановляє*, одноголосно, що мало місце порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2, оскільки державні органи не встановили, чи події, котрі призвели до загибелі пана Ангелова і пана Петкова, могли мати расистський мотив;
6. *Постановляє*, одноголосно,
 - а) що держава-відповідач має сплатити заявникам наступні суми, включно з будь-якими податками, які заявники у зв'язку з цим мають сплатити:
 - i. спільно пані Начовій і пані Хрістовій 25 000 EUR (двадцять п'ять тисяч євро) на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, конвертовані у грошову одиницю держави-відповідача за курсом, чинним на момент розрахунку,
 - ii. спільно пані Рангеловій і пану Рангелову 22 000 EUR (двадцять дві тисячі євро) на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, конвертовані у грошову одиницю держави-відповідача за курсом, чинним на момент розрахунку,
 - iii. спільно усім заявникам 11 000 EUR (одинадцять тисяч євро) на відшкодування видатків і витрат, які мають бути сплачені наступним чином: 5 500 EUR, конвертовані у грошову одиницю держави-відповідача за курсом, чинним на момент розрахунку, на банківський рахунок, яким володіє пан Грозев у Болгарії, і 5 500 EUR на банківський рахунок, яким володіє лорд Лестер у Сполученому Королівстві;
 - б) по закінченні зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку, на названу суму нараховуватимуться відсотки в розмірі

граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, яка діє упродовж прострочення періоду виплати, плюс три відсотки;

7. *Відхиляє*, одноголосно, решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції

Складено англійською і французькою мовами і постановлено під час відкритого засідання у Палаці Прав Людини у Страсбурзі 6 липня 2005 року.

Лоренс ЕРЛ
Заступник секретаря

Луціус ВІЛЬДХАБЕР
Голова

До даного рішення, відповідно до статей 45 § 2 Конвенції і 74 § 2 Регламенту, додано наступні окремі думки:

- думка, що висловлює згоду, сера Ніколаса Братца;
- спільна думка, що висловлює часткову незгоду, пана Касадеваль, пана Гедігана, пані Мулароні, пані Фура-Зандстрьом, пані Гюлумян і пана Шпільмана.

L.W.
T.L.E.

ДУМКА, ЩО ВИСЛОВЛЮЄ ЗГОДУ, Сера Ніколаса БРАТЦА, СУДДІ

(переклад)

Я цілковито погоджуюсь із висновками, сформульованими більшістю Суду, і до мотивування, яким вони були обґрунтовані, стосовно різних аспектів справи, окрім частини мотивування, що стосується скарги відповідно до статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 у матеріальному аспекті.

У параграфі 157 рішення сказано, що у певних випадках не можна виключати можливість пропонувати уряду-відповідачу спростувати обґрунтовану скаргу щодо дискримінації, і якщо він цього не зробить - дійти висновку про порушення статті 14. Водночас у рішенні далі уточнюється, що коли стверджується, як у даній справі, що насильницьке діяння було мотивоване расовими упередженнями, застосування такого підходу вимагатиме від уряду-відповідача, аби він довів, що відповідна особа не вдавалась до особливого суб'єктивного ставлення. Схоже, у цьому уривку йдеться про те, що через труднощі, з якими стикається Уряд у питанні доказів, не існуватиме ніколи випадків, коли тягар доказування може бути перенесений і уряд-відповідач запрошений довести, що вбивство було мотивоване расовими міркуваннями.

Якщо цей уривок потрібно тлумачити саме так, то я навряд чи можу з цим погодитись. Я можу цілком уявити випадки, коли, стосовно вбивства, скоєного представником держави, докази, надані Суду, будуть такими, що вимагатимуть від уряду-відповідача, щоб він встановив, чи це вбивство не було спричинене расовими міркуваннями. За приклад можна взяти справу, у якій докази вказували на те, що спроби заарештувати осіб, які належали до певної етнічної групи, неодмінно або систематично призводили до їх загибелі, тоді як арешт осіб іншого етнічного походження вкрай рідко або ж ніколи не призводив до загибелі людини. Можна також уявити справи, у яких докази вказували б на те, що в рамках підготовки до операції зі здійснення арешту лише у випадках, коли йшлося про осіб, що належать до певної етнічної групи, представники держави, котрі мали провести арешт, озброювались або отримували дозвіл застосовувати зброю. У подібних випадках, на мою думку, Уряд мав би переконати Суд, що явна різниця у ставленні ґрунтувалась на об'єктивно виправданих підставах, і що етнічне походження конкретної жертви не становило частину складу злочину вбивства.

Проте у даній справі Суду не було надано жодного подібного доказу, і з причин, наведених у даному рішенні, я вважаю, що докази, якими володів Суд, не могли за своїм характером виправдати

—
ДУМКА, ЩО ВИСЛОВЛЮЄ ЗГОДУ, Сера Ніколаса БРАТЦА, СУДДІ
перенесення тягаря доказування, аби покласти його на уряд-відповідач,
або щоб вважати доведеним, відповідно до критерію належного
доказу, що вбивство пана Ангелова і пана Петкова, окрім того, що
було цілком невинуватим, було також спричинене расовими
міркуваннями.

**СПІЛЬНА ДУМКА, ЩО ВИСЛОВЛЮЄ ЧАСТКОВУ
НЕЗГОДУ, пана КАСАДЕВАЛЬ, пана ГЕДІГ АНА, пані
МУЛАРОНІ, пані ФУРА-ЗАНДСТРЬОМ, пані ГЮЛУМЯН І
пана ШПІЛЬМАНА, СУДДІВ**

1. Ми проголосували проти пункту 4 резолютивної частини з нижче наведених причини.

2. Ми не можемо погодитись із новим підходом Суду, котрий полягає у тому, щоб пов'язати можливе порушення статті 14 Конвенції із матеріальним і процесуальним аспектами статті 2. Ліпше було б застосувати загальний підхід порушення статті 14 в сукупності зі статтею 2, оскільки це дозволило б глибше усвідомити особливість цього положення, котре не має незалежного існування, оскільки має силу виключно щодо прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Оскільки стаття 14 не має незалежного існування, то на нашу думку є штучним і непотрібним розрізняти матеріальний і процесуальний аспекти, тим більше, що Суд у даній справі дійшов висновку про подвійне порушення, і саме у цьому подвійному аспекті, статті 2. До цього слід додати, що на даному етапі важко оцінити вплив, який матиме цей новий підхід на застосування і тлумачення Протоколу № 12 до Конвенції, котрий тільки-но набув чинності для держав, які його ратифікували.

3. Проводячи розрізнення між матеріальним і процесуальним аспектами, більшість дійшла висновку про порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2 виключно щодо факту, що влада не намагалась встановити, чи події, котрі призвели до загибелі пана Ангелова і пана Петкова, могли мати під собою расистський мотив.

4. Ми погоджуємось із цим висновком. Водночас, виходячи поза цей висновок, що обмежується згаданим процесуальним аспектом, ми вважаємо, що інші фактологічні докази, оцінюючи в цілому, є складовими порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.

5. Поміж цими доказами слід згадати стрілянину у житловій зоні, ромському кварталі села, нехтуючи громадською безпекою; те, що військові знали про ромське походження жертв, які, до того ж, не були ні озброєні, ні визнані небезпечними; оприлюднені звіти стосовно упередженості і ворожого ставлення, від котрих потерпають роми Болгарії; та обставина, що подібний випадок не є першою справою, поданою проти Болгарії, у якій Суд дійшов висновку, що працівники правоохоронних органів застосовували до ромів насильство, яке спричинило смерть; свідчення пана М.М., відповідно до яких майор Г. вигукнув одразу ж після стрілянини лайку з расистським підтекстом «Скурві цигани!»; і, зрештою, пасивність влади і серйозні процесуальні прогалини, які перешкодили встановленню істини.

6. Процесуальні прогалини, звичайно ж, становлять доказ особливої ваги, який переважає терези на свій бік. Дійсно, цей недолік є осердям питання про розподіл тягаря доказування, оскільки державні органи мають ефективно долучатись до висвітлення усіх відповідних фактів, а недоліки на процесуальному рівні неодмінно впливають на висновок, котрий необхідно зробити щодо суті проблеми.

7. Але обмежуючи висновок про порушення лише процесуальним аспектом, більшість Суду недостатньо врахувала неспростовані досить вагомі, точні і узгоджені припущення, що постають із сукупності фактологічних даних у даній справі, і через це ми маємо зробити висновок, що мало місце порушення статті 14 Конвенції в сукупності зі статтею 2.